čeština doma a ve světě

KB

KOMERČNÍ BANKA a.s.

ČESKÝ JAZYK

NADACE PRO LINGUA BOHEMICA

PŘI KATEDŘE ČESKÉHO JAZYKA FILOSOFICKÉ FAKULTY UNIVERSITY KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(grafické zpracování Drahomíra Marešová),
v nákladu 400 výtisků.

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich, Milan Jelínek,
Vladimír Smetáček, Alexandr Stich, Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil

Redigují členové katedry českého jazyka FF UK:
Ivana Bozděchová, Ondřej Hausenblas, Eva Hošnová, Karel Kučera,
Petr Mareš, Alena Macurová, Jiří Rejzek,
Ivana Christová a Barbora Karlíková (technické pracovnice),
Josef Šimandl (výkonný redaktor a typograf), Oldřich Uličný (vedoucí redaktor)

Adresa redakce:
Katedra českého jazyka FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1;
tel. 248 111 26, linka 210

Text zpracován převážně v editoru WordPerfect.

Ilustrace: Jana Randáková

ISSN 1210-9339

Cena jednoho výtisku: tuzemská 23 Kč; zahraniční 6,90 $ - 11,90 DEM

Objednávky z ČR i ze zahraničí vyřizuje
ediční oddělení FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
tel. 248 111 26, linka 298

Objednávku lze zaslat také faxem na zahraniční oddělení FF UK (248 121 66)
nebo pomocí E-mailu (ivana.bozdechova@ff.cuni.cz)

Šla babička k lavičce
po písčité cestičce.
Na písečku u babičky
mají děti bábovičky.
Babička se směje, dívá,
spokojeně hlavou kývá.

M. Sirůčková, Zlatý klíček. 100 říkánek ke správné výslovnosti. SPN, Praha 1991

Přiletěla včera zrána
na zahradu černá vrána,
že se trnů trnky bála,
na smrku pak krákorala.

R. Šebková — T. Řízek, Říkám to správně? Fragment, Havlíčkův Brod 1993

Kája kouká na kukačku
na vysokém buku.
Volá na ni: „Kuku, kuku!"
Ona na něj: „Kluku!"

F. Kábele — L. Vimr, Brousek pro tvůj jazýček. Albatros, Praha 1988[5]; další vydání se právě připravuje

Jak jsme se přesvědčili na knižním veletrhu v Paláci kultury zjara 1994, knížek podobného druhu existuje ještě víc. Ale nejde nám o počet: spíš chceme připomenout, k čemu jsou dobré.

že s jejich pomocí lze odstraňovat všelijaké to dětské šišlání a patlání, odnaučit žíkat ž atd., to ví každý. Co už se ví méně: tyto knížky počítaly s tím, že si maminka nebo někdo jiný, koho má dítě rádo a na koho je zvyklé (babička, baby-sitting girl neboli opatrovnice ap.) s dítětem sedne, ukáže dítěti knížku (jú, ty obrázky!), *čte mu z ní a jen tak pro ukrácení dlouhé chvíle se ho zeptá, jestli by to umělo přečíst taky; nešetří chválou, když se mu to daří, neztratí trpělivost a vynalézavost dnes ani pozítří, když to tak hladce nepůjde. Tato cesta za správnou výslovností je rozhodně příjemnější než pozdější — ať nedím pozdní — návštěvy logopedické poradny. Jenom je nezbytné nepropást čas, protože ty říkanky chytnou tak ještě prvňáčka. Logopedové mají, doufáme, i texty pro pozdější věk: ale dítě, které se s mluvními dovednostmi nevypořádalo v obvyklém věku, tak jako tak patří do rukou odborníka.*

Možná už existují i logopedické videokazety; vývoj směřuje k multimédiím, takže zakrátko bude snad možné získat logopedický obrazový a mluvící program elektronickou poštou přímo do domácího počítače. Ale my se přimlouváme za knížky říkanek. Živou komunikaci nad knihou totiž obrazovka nenahradí.

Úvahou nad „češtinářskými" knížkami pro nejmenší jsme vstoupili do čísla, jehož tématem bude

Z čeho se (po)učit

aneb o učebnicích, pomůckách a vyučování

Co se v mládí naučíš...

V edici Pomocné knihy pro žáky vydalo Státní pedagogické nakladatelství

Hrátky s češtinou,

soubor jazykových a slohových cvičení z českého jazyka (M. Čechová — K. Oliva, Praha 1993, 143 s.).

Cvičení jsou tady většinou trochu jiná, než jaká známe z tradičních učebnic: méně se jazyk popisuje, více se — s jazykem a v jazyce — tvoří. Cílem cvičení není tedy jen formulovat poznatky o jazykovém systému, příp. tyto poznatky mechanicky aplikovat na popis jazykových jevů; cílem je rozvíjet schopnost chápat zákonitosti jazyka a umět ho užívat.

Jisté znalosti o jazyce se ovšem předpokládají (je to vidět už z toho, jak jsou formulována zadání) a učitel bude zřejmě v rozumné míře předpokládat i to, že žák umí své tvůrčí aktivity pojmenovat a vyložit — může se přitom opírat o naše současné mluvnice, stylistiky a učebnice, z nichž se v příručce vychází.

Uspořádání je dáno jazykovými rovinami: cvičení **(A)** lexikální, frazeologická a onomastická, **(B)** slovotvorná, **(C)** tvaroslovná, **(D)** fonetická, **(E)** pravopisná, **(F)** syntaktická. Zvlášť jsou vydělena **(G)** cvičení stylizační — „stylizace" ovšem prolíná i řadou cvičení zařazených jinam, zvl. např. syntaktických — a **(H)** témata souvislých jazykových projevů. Na závěr příručky jsou otištěny ukázky slohových prací z národního kola Olympiády v českém jazyce. Olympiáda a úkoly, které pro její účastníky autoři vymýšleli, ostatně k napsání celé knížky inspirovala.

Připojme několik ukázek toho, jaká cvičení (spolu s klíčem k jejich řešení) v „Hrátkách" najdeme. Tak např.

- k slovům *meč, chlév, vejce, vítězství, nit, pata, ruka* má žák uvést vhodné přídavné jméno odvozené od osobního jména a vysvětlit význam spojení
- žák posuzuje vhodnost pojmenování *odhryzkovač* (v kontextu: *Na našem trhu se objevil nový výrobek — odhryzkovač jablek)*
- výrazů *vtom x v tom, natolik x na tolik, uhelný x úhelný* užije žák ve větě tak, aby byl patrný významový rozdíl
- v souvětí *Bratr pravil můj přítel je lyžař* doplní žák interpunkci a vysvětlí významové rozdíly mezi vytvořenými celky
- spojovacího výrazu *kde* užije žák v různých souvětích tak, aby vždycky uvozoval jinou větu vedlejší
- žák odstraňuje stylizační překážky dorozumívání, např. v starší novinové zprávě *Policejní ředitelství ohlášený koncert za spoluúčinkování své jednání o angažmá zrušivšího člena Národního divadla nepovolilo.*

-mac-

MAPA ČESKÉ GRAMATIKY

SHODA PODMĚTU S PŘÍSUDKEM

podmět + přísudek	příčestí minulé - koncovka	rod podmětu	vzor	zakončení v 1. pádě	koncovka v 2. pádě
ptáci poletovali	- i	mužský životný	**pán**	bez koncovky	- a
chlapci pomáhali	- i	mužský životný	**muž**	bez koncovky	- u
stromy se vypínaly	- y	mužský neživotný	**hrad**	bez koncovky	
koše stály	- y	mužský neživotný	**stroj**	bez koncovky	
vozkové pokřikovali	- i	mužský životný			
správci obhlíželi	- i				
hory se táhly					

Mapa české gramatiky

s červeným štítkem **ZPRACOVÁNO PODLE NOVÝCH PRAVIDEL ČESKÉHO PRAVOPISU** zařadila češtinu do hrdého řetězce světových jazyků: paralelně jsme totiž na stánku viděli i mapu gramatiky anglické a francouzské, německá jistě nebyla daleko. Agentura Infoa se skutečně vyznamenala, řekli byste. A taky že ano!

Žánrový obrázek na první stránce, kde *káňata kroužila, události plynuly, stromy se vypínaly* a *hory se táhly, vozkové pokřikovali, chlapci a dívky pomáhali* (stavět panáky), zatímco *správci* jen *přihlíželi* a *koše stály* nás uvedl přímo k jádru věci: ke shodě podmětu s přísudkem v rámci dění veskrze aktuálního: do žní tak na počátku století. Podstatná připomínka, že ve větě *obilí dozrálo* je koncovka *o* proto, že *obilí* je hromadné podstatné jméno, zahajuje rozvoj našeho poznání: uznáme-li, že vzor *muž* má ve 2.pádě koncovku *-u*, nebudeme už po dubletách v případech shody nijak truchlit.

Otočili jsme list, abychom v gramatice pokročili. Je věru kam kráčet: česká abeceda vypouští *é* a dlouhé samohlásky, ty se však naštěstí hned na dalším řádku zázračně objevují. Stavba slova počítá s neměnným kořenem slov, synonyma jsou ovšem se stejným nebo podobným významem, *nepravá homonyma mají stejnou zvukovou podobu, ne však písemnou (mít — mýt, víti — víti !)* a *v některých případech je tomu naopak* (naštěstí bez příkladu). A už tu zas je — náš milý pravopis: *ú, ů, u, vz-, s-, z-* — a hlavně vyjmenovaná slova, pro velký úspěch vypsaná navíc na zadní stránce. Oko nezůstane suché, dočte-li se černé na bílém, že *ve vyjmenovaných slovech a slovech jim příbuzných se píše v kořenu y/ý (mlýn, mlynář, umlýt)*. Že je nutno se řídit vzory, nepřekvapí. U psaní *ě* zaujme tvrzení, že *-ě- je součástí kořenu slova a nemění se ani u slov odvozených*, u příkladů typu *o-běh, za-běhnout* je vztah k slovu *obíhat* jistě málo průhledný.

Od stránky čtyři přicházíme konečně ke gramatice, ke slovním druhům a jejich tvarům. Jistě nelze na malé ploše zaznamenat vše; proč ale *přídavná jména vyjadřují vlastnosti podstatných jmen* a *zájmena zastupují podstatná jména* a *částice vyjadřují obvykle zvolání, přání, podiv, rozkaz apod.*, když je takové vymezení přinejmenším neúplné, nevíme. Že naráz zmizela životnost maskulin nebo že není zmíněn budoucí čas, aby se vynořil o několik řádek dál z hlubin u vidu, se dalo očekávat. Vědecká úroveň textu je však zachována — jsou tu mezinárodní názvy slovních druhů i jednotlivých tvarů.

Syntaktické výklady jsou vedeny v podobném duchu; jsou tradiční a vysoké vědeckosti jim dodává uvedení mezinárodních termínů. Dojemné však jsou otázky na jednotlivé větné členy (*Co se říká o podmětu? Jaký je podmět?* apod.) a zajímavé konstatování, že větný člen může být holý, rozvitý a několikanásobný, to vše doloženo pro jeden každý z nich. Ve vedlejších větách seznamy spojek vedou přinejmenším k zjednodušení a určení příkladové věty *Věděl, odkud zvířata pocházejí* jako příslovečné místní udiví jistě i žáka základní školy. Dospělého potěší *souřadné poměry*, neboť má o významu slova *poměr* jinou představu. *Druhá věta*, která *stupňuje význam věty první a je významově závažnější* (!), také v jediném uvedeném příkladu poněkud mate — ten příklad totiž zní: *Chová kanáry, dokonce i andulky*. Ale — vlastně je to pravda, andulky jsou větší, tak co. A že to není věta? Vždyť je to jedno.

Došli jsme na konec. Ještě ta slíbená vyjmenovaná slova v pořadí autoru vyhovujícím (to jisté pohoršující pečlivě vypustěno) a základní pravidla psaní velkých písmen. Konec. Dál už nic není, ani pověstní lvové.

Co říci na závěr: Mapa české gramatiky je na pěkném papíře, je barevná a stojí jenom 29 korun. Nekupte to, když je to tak laciný.

Laciný? Marie Krčmová

Představuje se Vám synonymický slovník

Karel Pala — Jan Všianský, Slovník českých synonym (SČS)

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1992

(Druhý z autorů je zároveň odpovědným redaktorem; lektoroval František Čermák.)
Z údajů na deskách, v tiráži a v předmluvě vybral a kurzivou komentoval -jš-.

Každý, kdo se ve své každodenní práci setkává s češtinou, cítí jistě potřebu mít k dispozici slovník, ve kterém by mohl najít potřebné slovo či výraz, inspirovat se příbuzným nebo podobným výrazem a tak oživit svou — vždy do jisté míry omezenou slovní zásobu. *(Interpunkce, totiž ta pomlčka, je autentická.)* K tomu účelu slouží **synonymické slovníky,** bez nichž se neobejdou učitelé, novináři, redaktoři, překladatelé, ba ani spisovatelé a básníci. *(Se všemi profesemi souhlasím, ale protože je mi jaksi odepřeno vidět ve většině moderní poezie poezii, řekl bych, že nejvíc opravdových básníků bylo v dobách, kdy synonymické slovníky neexistovaly a kdy básník slovo prostě měl, a pokud je hledal, tedy v sobě.)*

Jak známo, pro češtinu zatím postrádáme dobrý synonymický slovník, neboť poslední dílo tohoto druhu, *Slovník synonym a frazeologismů* (Novinář, Praha, 1978), svou úlohu již splnilo a *Český slovník věcný a synonymický* (SPN, Praha 1969, 1974, 1977, 1986) nemá charakter příručky a navíc nejspíše zůstane torzem.

(...) vážné teoretické problémy (...): **které výrazy jazyka lze pokládat za synonyma a jak prezentovat jejich popis?** (...) **plná synonyma** se ve skutečnosti téměř nevyskytují (...) i mezi velmi blízkými synonymy lze najít sémantický nebo pragmatický (stylový) rozdíl (...)

V českých gramatikách se běžně dočteme, že vidové dvojice se od sebe neliší významem. Materiál obsažený v našem slovníku ovšem jasně ukazuje, že jde jen o teoretickou poučku: můžeme uvést vskutku mnoho vidových dvojic, které se odlišují v tom, jaké synonymní řady u sebe mohou mít: typickým příkladem jsou např. rozdíly uvnitř dvojic *<e>* **vetřít se** ‚dostat se kam, vniknout' **x vtírat se** ‚pronikat do mysli, napadat co koho'. *(Tak nevím: opravdu se nelze vtírat jinam než do mysli, a naopak nemůže se mi vetřít nežádoucí myšlenka? Bude to myšlenka vtíravá, „vetřivá" říct nelze, ale to je rozlišení synonym podle slovotvorných potencí, se kterým slovník nepracuje.)*

Celkově konstatujeme, že při přiřazování stylistických příznaků jsme se na prvním místě opírali o své jazykové povědomí a teprve na druhém místě o dostupné *(tj. zastaralé)* slovníkové prameny. *(Za tu odvahu děkujme a před tou upřímností, v tradici české lexikografie ojedinělou, smekejme.)*

Během práce na slovníku vyšla nová **Pravidla českého pravopisu** (...) Vzhledem k tomu, že jde o úpravu (...) jdoucí proti současným zřetelně konservativnějším tendencím v oblasti psaného jazyka, uvádíme v souladu se SSJČ příslušné výrazy v obou podobách, tj. např. **improvizace, improvisace.** (...) u případů jako **altruismus, egoismus, separatismus** a též **kurs** a **puls** uvádíme jen podobu shodnou se SSJČ, tj. neakceptujeme podoby typu **altruizmus, egoizmus, separatizmus, kurz, pulz,** neboť nejde o konzistentní úpravu. *(Tak to vidíte: autoři SČS píšou **konservativní — konzistentní.** To taky není konzistentní.)*

Ve slovníku najdete

■ <*nepatrně*> více než 20 000 hesel, asi 40 000 synonym

■ ke každému heslu jeho synonymní výrazy, tedy slova, která mají stejný, podobný nebo příbuzný význam a která lze v příslušném kontextu vzájemně nahradit

■ u víceznačných hesel synonyma ve významových řadách

■ u frekventovaných a důležitých výrazů jejich antonyma

■ u hesel i uvnitř synonymických řad stylové příznaky

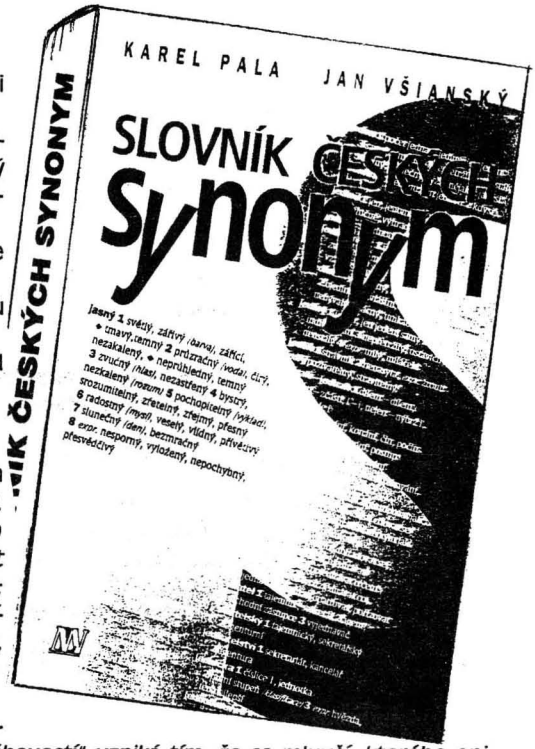

Slovník vám dává možnost

■ bohaté obměny často se opakujících výrazů a spojení *(ano; já jsem se např. teprve nad SČS setkal s nápadem, že místo* ***mrskat ocasem*** *mohu užít synonyma* ***hýbat ocasem sem a tam*** *— naštěstí jen mohu; raději bych si totiž uchoval rozlišení prvního obratu pro životem překypující štěně, druhého pro znuděnou skaláru v akváriu)*

■ rozšíření slovní zásoby

■ vyjadřovat se co nejpřiléhavěji a nejpřesněji *(nevím: nejvíc nepřesností a „nepřiléhavostí" vzniká tím, že se mluvčí, kterého ani nenapadne hledat nějaké významově obsažnější např. sloveso, spokojí nějakým tím* ***dělat****; ostatně co k němu může nabídnout synonymický slovník: zase* ***konat*** *ap.)*

■ rozrůzňovat podle potřeby svůj sloh *(mějme však na paměti, že s těmi potřebami nám slovník pomůže právě jen předvedením repertoáru; ostatně na jiném místě to sám o sobě tvrdí:* Zdůrazňujeme přitom, že slovník je na prvním místě určen rodilým uživatelům češtiny, kteří dovedou <*rozuměj dobře: sami*> rozlišit jemné významové a stylistické rozdíly mezi slovy a tedy i vybírat ze synonymických řad nejvhodnější výrazy.)

■ vyhnout se nadbytečnému užívání cizích slov *(pokud mi slovník nenabízí k* ***recidivista*** *synonymum* ***kriminálník****)*

■ zlepšit kvalitu překladů a českých textů vůbec

Tolik autoři synonymického slovníku. Zamysleme se ještě nad otázkou, která nás nad slovníkem napadla a kterou musí řešit každý lexikograf (neboli slovníkář):

Skoro každé „pořádné" slovo (pomineme-li některé úzce oborové termíny anebo že *koňadra* je prostě *koňadra, my jsme my)* má víc než jeden význam. Klasicky psaný slovník, jak vyplývá z lineární povahy textu, musí tyto významy podat v jistém pořadí. O tom, jak se mají významy řadit, bylo už napsáno mnoho odborné literatury (připomeňme aspoň

stati Miloše Dokulila, Josefa Filipce a Igora Němce). Jak vypadala a vypadá praxe? Podívejme se do různých slovníků třeba na významy slovesa *vyvrátit*.

Jungmannův Slownjk česko-německý (V. díl, 1839):

WYWRÁTITI: *na druhau stranu obrátiti* (wywrátiti šat; Žaludek wepřowý ... wywrať na ruby); WYWRÁTITI něco = *docela obrátiti, přewrátiti, wzhůru patau, zpod na wrch, drtem opak* (w. strom; s wywrácenau zbraní; w. plnau *t. wypiti)* — § w. něco z gruntu, z kořen = *wykořeniti, wyhubiti* (město, twrz, dům, wjru) w. pořádek = *opak přewrátiti;* — § w. = *wykrautiti* (oči, hubu, práwo, slowa, důwody, předsudek, kšaft) — § w. rozum swůg, *t. pomásti se na rozumu* — § w. = *wydáwiti, wrátiti* (w. což snědl, wywrátila [ryba] Jonáše na břeh

(silně kráceno o tvaroslovné údaje, německé a latinské ekvivalenty, vidové dvojice, oželitelné příklady, dokladové údaje, reflexivní podobu)

Slovník spisovného jazyka českého (IV. díl, 1971):

vyvrátiti 1. *vychýlit z pův. polohy, pův. směru;* zast. *vykloubit;* přen. expr. *vychýlit z urč. způsobu života;* **2.** *silou, násilím, prudkým nárazem vytrhnout, vyrvat, vylomit ze základů, z kořenů ap.;* **3.** poněk. knižz. *zničit, pobořit;* **4.** *dokázat nesprávnost něčeho; popřít I; zvrátit něčí přesvědčení o něčem; vymluvit 1;* **5.** nář. *převrátit, převrhnout; překotit, porazit 1;* †**6.** *zvrátit (jídlo)*

(tento slovník je dostupnější; kráceno ještě radikálněji, na pouhou kostru hesla, bez reflexivní podoby)

Slovník českých synonym (1994):

vyvrátit 1 zvrátit co, vykloubit — **2** vytrhnout co, vyrvat, vylomit *(z kořenů)* — **3** popřít *(výrok)*, vymluvit co komu — **4** *knižz.* zničit co, pobořit — **5** *expr.* převrátit co, vyvrátit — **6** *expr.* vypít *(rychle)*, obrátit do sebe

(nekráceno)

Takže, dámy a pánové, **který význam má být první?** Ten opravdu prvotní, slovotvorný a etymologický, nebo ten nejčastější — anebo prostě ten, který nás jako první napadne? Citovaný SSJČ (I. díl, 1971, předmluva, s. XII, § 25) praví:

> Při řadění významů se vychází obvykle z významu v současném jazyce nejběžnějšího jako z významu základního a prvního. Pořadí dalších významů je určeno poměrem k tomuto významu základnímu tak, aby byla patrná souvislost mezi jednotlivými členy významové řady (srov. např. hlava, hvězda, jeti aj.) — *budiž; avšak dále:*
> U některých slov je nutno vyjít z významu původního, nikoli nejběžnějšího, protože výklad dalších významů na něm závisí (srov. např. kraj, kolísati).
> Při několika významech stejně běžných se vychází od významu s největším (nebo nejmenším) počtem významových znaků a další řadění se řídí jejich postupným ubýváním nebo přibýváním (srov. např. hrst, muž).

V nakladatelství H+H snad ještě letos vyjde Manuál lexikografie. Dozvíme se tam víc? Spolu s vámi (a) s napětím čeká -jš-

Dávat věcem pravá jména — ale jak je vybrat?
(O synonymech a synonymických slovnících)

Jedním z častých výrazů školních osnov češtiny je *rozšiřování slovní zásoby žáků*. Pro některé žáky i celé třídy to bývá těžko zvládnutelný úkol. V éře videotechniky se mnohá sdělení provádějí beze slov, pouhým předvedením. Proto je tak obtížné nutit děti, aby v nějakém učebnicovém cvičení pojmenovávaly různými slovy touž skutečnost — děti nemají důvod. Pokud ji vidí před sebou, je přece jasné, co to je; pokud jsme ji nějak navodili verbálně, už jsme ji pojmenovali.

Co to vlastně chceme, aby žáci uměli, když mají mít „rozšířenou" slovní zásobu? Spoustu věcí: Chceme, aby se žákům poměrně pohotově vybavovala známá pojmenování — aby je tedy měli v zásobě a vzpomněli si na ně (např. že stav člověka, který už nemůže, může být označen slovy jako *unavený* — *vysílený* — *vyčerpaný* — *zmožený* — *uondaný* — *utahaný* — *uběhaný* — *uštvaný* ap.; aby uměli rozlišit věci navzájem podobné podle různých odlišných rysů (jako *uběhaného* pojmenujeme toho, kdo hodně běhal, kdežto *utahaný* nemusel sám tahat nic — to jím smýkalo množství povinností); chceme, aby žáci měli slova v paměti uspořádána tak, že se jim při hledání vhodného výrazu nabízejí různá pojmenování v nějakém pořádku: např. podle míry obecnosti (*utahaný* je případ *unaveného*), podle míry odlišnosti, podle příznaku, jenž je pro věc a pro slovo charakteristický (onomaziologický příznak) atp. Navíc by měli žáci pro věc dosud nepojmenovanou umět podle „vzorců" známých odjinud vytvořit nejen vhodný název, ale také vhodný opis (jak se jmenuje ten, kdo ze všech sil vařil? *uvařený?*).

Avšak učitelé vědí, že nejde jen o výběr mezi slovy. Žák by měl zakusit, že pro účinné dorozumění se musí jednak naučit nahrazovat neurčitá, všeobecná gesta výstižnými slovy, jednak nahrazovat přesností pojmenování nespolehlivost zájmenných odkazů. Ve škole nižší jde v principu o to, aby si dítě uvědomilo, že to, co jemu samému je jasné, evidentní (protože ono ví, oč kráčí), ještě vůbec nemusí být (a také nebývá) jasné těm, ke komu promlouvá, a proto je potřeba umět věc nazvat výstižně a srozumitelně. Ve škole vyšší pak jde o to, aby se mluvčí nespokojil s přibližným zařazením jevu, který má být pojmenován, k nějaké vyšší třídě předmětů (např. „Podej mi ten čudlík" při sestavování skládací hračky, kde je čudlíků deset), nýbrž aby se mluvčí snažil rozpoznat charakteristický rys dané věci, jímž se věc odlišuje od sobě podobných, a podle toho ji pojmenoval některým ze známých slov. Ještě větší zdatností pak je, když žáci umějí také vysvětlit, co oni tím nebo oním slovem míní, anebo co slovo znamená obecně.

Bohatou slovní zásobu musí mít a dětem ukazovat především sám pan učitel. Získal-li ji hojnou četbou literárních děl, zkušeností s překládáním, bádáním nad lexikologickými pojednáními nebo četbou slovníků, zejména synonymických, jest jeho věcí. Nejlépe bude umět dětem zprostředkovat to, co sám zakusil. Podstatou rozšiřování slovní zásoby však není jakési seznamování s novými slovy (biflování slovíček), ale vždy operace, manipulace se slovy: jejich nacházení v kontextu nebo zařazování do kontextu, shromažďování podobných a opačných, porovnávání a vysvětlování i použití k smysluplnému sdělení. Dostupným, ale jen málo vydatným cvičením je luštění křížovek — v poslední době pozoruji úpadek jejich legendy: autoři je asi sestavují spíš pro zběhlé hadače jmen přítoků tunguzských řek než pro radost z dobré definice pojmu a z nalezení přesného výrazu. Víc si prospěje ten, kdo křížovky sám rád sestavuje.

Smutnou skutečností však je, že jazyk národa, který se pyšní svou kulturností, nemá (mimo jiné příručky) ani **praktický slovník synonym.** Máme sice velkolepý Hallerův Slovník věcný a synonymický I-IV z let 1969-1987, jenže ten nebyl ani vydán v statisícových nákladech, ani není snadné a rychlé se v něm orientovat. Máme donedávna jediný, zcela chudičký Bečkův Slovník synonym a frazeologismů, vydaný pro potřeby žurnalistů v roce 1979. A je tu právě letos vydaný Palův a Všianského Slovník českých synonym (který lze koupit také na disketě).

Žádný ze slovníků, které máme, však dosud nemíří na plnění základní funkce, kterou od něj uživatel očekává: „Když si nemůžu vybavit slovo pro...., které sice určitě znám, ale ne a ne si honem vzpomenout," anebo „Jak se to jmenuje, když je to v podstatě ..., ale zároveň máš na mysli, že je to i spíš trochu takové-onaké..." Velmi bychom potřebovali takové zpracování slovní zásoby, které by mělo buď věcné řazení a hnízdový rejstřík jako anglický Roget's Thesaurus, anebo aspoň takovou příručku, jako bývají anglické nebo francouzské slovníky synonym: ke slovu nejméně příznakovému připojují řádku synonym, a o každém z nich povídají, **čím se vyznačuje proti ostatním v řádce** a v jakých situacích se používá.

Např. Casselův Dicitonary of synonyms uvádí pod heslem PROJECT jako záhlaví tyto výrazy: activity, enterprise, operation, programme, undertaking. Obecně všechny charakterizuje jako „provedení systematického plánu k realizaci nějakého určitého cíle". Slova jsou pak **vzájemně** porovnávána co do svého významu i situací užití, např. „undertaking je obecnější než enterprise, avšak rozdíl od activity značí jak důkladnou promyšlenost, tak záměr dovést akci k cíli." „Zatímco project značí jednoduchý v sobě uzavřený záměr, často vyžadující fyzické úsilí, programme může znamenat komplexnější soubor takových projektů nebo uplatnění spíše duševní nebo administrativní práce." Následuje výstižná příkladová větička. A nakonec odkazy na slova obsahově související: build, create, ... (Celý výklad synonymické řady zabírá 30 řádek.)

Tuzemské synonymické slovníky jsou vlastně jen seznamy slov blízkého významu, které ponechávají na uživateli, aby mu rozdíl došel. To by se sice dalo u rodilých českých mluvčích očekávat, avšak sama dosti chudá vyjadřovací praxe ve veřejném sdělování, mezi dospělými i mezi dětmi ve škole svědčí o tom, že praktické péče a výstižných objasnění není nikdy dost.

Koneckonců zkuste si sami (nejdřív bez hledání ve slovníku) napsat co nejvíc synonym, nejméně však čtyři, třeba ke slovům *žádoucí, zkostnatělý, zaměstnání, zabránit;* a pak si napište, jaké jsou vlastně významové stylové rozdíly mezi nimi. — Jako test své slovní zásoby si můžete zkusit tohle: Dokážete zpaměti sepsat po jednom řádku synonym ke každému ze čtyř významů slova *nejasný?* Najdete jich celkem aspoň sedm? A měřte si čas prosím: při formulaci textů nemíváme na každé slovo pět minut. Kdo je zvláště zdatný, připíše si ke každému slovu také jeho opozita. — Avšak ani synonyma, ani opozita nemá cenu seřazovat do řádků, pokud si k nim nevytváříme také dobré příkladové větičky. Bude-li věta znít přijatelně, naše užití slova v tomto významu je běžné i pro ostatní uživatele. Naším hlavním cílem je přece mluvit tak, aby to druhým bylo jasné, anebo abychom jim to aspoň dokázali objasnit.

Ondřej Hausenblas

Úvaha o úvaze studentů SŠ

Až dosud jsem z ukázkových hodin slohu na gymnáziu a statí s úryvky slohových prací studentů měla dojem, že současní teenageři jsou velmi bystří, brilantně uvažující, téměř dokonalí.

O to větší bylo mé ohromení nad poslední předmaturitní kompozicí studentů jedné SPŠ stavební. S každou další přečtenou úvahou se můj původní úsudek měnil ve větší a větší rozčarování. Konečný pocit byl jednoznačný: tady není něco v pořádku (a nejen se studenty).

Kde byl zakopaný pes? V seznamu typických znaků, které musí úvaha mít. A v nedostatku praktických, prožitých zkušeností. Nedovedete si představit, co dokáže natropit takových pár pouze vyjmenovaných pouček mezi studenty, kteří jsou zvyklí se to prostě nabiflovat. Inu, uznejte sami, paní učitelka říkala, že ve správné úvaze musí být řečnické otázky. Já mám paní učitelku rád. (A taky bych rád dostal slušnou známku z češtiny.) Tak je tam nějak vecpu. Čím víc, tím líp. Ať má radost. Co ona to ještě diktovala? „Myslím." Tak budu myslet, až se budou hory zelenat.

Stačí, když si vyjdu do přírody a chodím s "otevřenýma očima" a to si myslím, že by měl chodit každý z nás.

Myslím, že zimu umím dobře využít, pokud je dost sněhu nebo se o to snažím, ale myslím si, že bych mohla strávit na horách ještě více času.

A když si konečně studentík odfajfkuje pátý typický prostředek úvahového postupu (a popřemýšlí, kam ještě vrazit jaký otazník a jak to nastavit, aby dosáhl stanoveného minima 58 řádek), sesmolí osnovu a setře si pot z čela. Uf. Zvoní: Škoda, už si to po sobě nestihnu přečíst.

Opravdu škoda. Třeba by sis všiml, studentíku, i věcí, kterých si nevšimla nebo nechtěla všimnout ani tvoje paní učitelka (ostatně — všechny typické znaky úvahy to přece mělo). Nechci teď psát o pravopisných chybách ani jiných nedostatcích popsaných v každé mluvnici či didaktice slohu, tyto omyly se od studentů daly očekávat. Co však považuji za skutečně alarmující, je neschopnost se vyjádřit, sdělit své myšlenky jasně, stručně a srozumitelně.

Kde vidím řešení vzniklé situace (konkrétněji: jak i méně nadané studenty naučit psát slohové práce, respektive naučit je umět se vyjádřit)? Rozhodně toho nedocílíme oním seznamem. Učitel odrecituje několik položek, které ve správné úvaze nesmějí chybět, podle jejich přítomnosti či nepřítomnosti práci oznámkuje. Jiné, dle mého názoru šťastnější řešení je ovšem také nepoměrně pracnější. Místo předem připraveného seznamu nabídneme studentům polotovar. Přineseme ukázku úvahy a studenti si už na textu sami odvodí, co je pro daný útvar typické, čím se liší od ostatních. Druhým krokem by měl být vlastní —

raději školní než domácí — pokus o zpracování tématu podle vlastního výběru v určeném slohovém postupu. Teprve po tomto vyzkoušení nanečisto se můžeme pustit do školní slohové práce. Pokud nechceme volbu tématu ponechat volnou, musíme zajistit studentům dostatečný výběr, aby autor měl skutečně chuť se k danému tématu vyjádřit. Také časem bychom neměli studenty stresovat; je lépe obětovat dvě hodiny výuky než vztah studentů ke slohovým pracím. A už vůbec by neměl být přísně limitován rozsah, abychom se vyhnuli nastavování.

Že vám vše z mého návodu připadalo samozřejmé? To mi spadl kámen ze srdce.

Kateřina Jančíková

* * * *o čem přemýšlejí studenti bohemistiky*

Dva pohledy literární na učivo jazykové

I.
Praktická lekce gramatiky

Žáci se učí
Převádět věty
Do minulého času
A přes ulici
Budou mít dobré skutky
Skutek utek
Některé věty jsou rozvinuté
Ale jiné ještě úplně holé
Je jim zima
Stydí se
Dobré skutky jsou do nebe schůdky
Vystupují po nich a budou omluveni
Ztratili přitažlivost
Skutek utek
Skutci utcl

Ze sbírky Jana Vodňanského Konečně rozumné slovo, ČS, Praha 1991, s. 83

II.

Vlak se v ničem nelišil od ostatních, nic nenasvědčovalo tomu, že by se za jeho špinavými okny skrývalo něco neobvyklého. Otevřel jsem poslední dveře na konci vlaku a vystoupil jsem po schůdkách. Procházel jsem vagóny kolem prázdných tmavých kupé, na jejichž okna tiše škrábaly větve keřů, rostoucích na svahu. Když jsem přicházel do jednoho z vozů, uviděl jsem sklem dveří, že jej tvoří jediná místnost. V místnosti byly lavice, za kterými zády ke mně seděly děti. Na druhém konci vagónu se za těžkým stolem pohupoval na židli muž v šedém saku, vedle něho stálo děvčátko. Vagón zřejmě sloužil jako školní třída. Byla v něm tma, žáci psali do sešitů svítícím inkoustem. Tiše jsem pootevřel dveře. Slyšel jsem, jak se učitel ptá děvčátka: „Pověz mi, co víš o vzniku pádových koncovek."

Žákyně začala nejistě odříkávat: „Pádové koncovky byly původně invokacemi démonů. Každý ze způsobů lidského vztahování ke jsoucnu měl svého ochranného démona. Jméno démona se vyvolávalo vždy za názvem věci."

„Správně. A teď nám pověz, jak došlo k tomu, že se z invokací démonů staly pádové koncovky."

„Po studených schodištích přišly cizí ženy se slepými šakaly..."

„Počkej, to sis spletla se vznikem plusquamperfekta," zarazil ji učitel. „Nevzpomeneš si, jak to bylo?"

Děvčátko mlčelo a nervózně přešlapovalo z nohy na nohu. Učitel se obrátil do třídy. „Ví to někdo jiný? Tak třeba ty."

Ukázal na hlásícího se chlapce v první lavici; ten se zvedl a spustil: „Když se na strništích objevily rezavé křižníky, ztratila jména démonů přízvuk a postupně srostla s podstatnými jmény. Lidé zapomněli na jejich původní význam. Souvislost s určitým typem vztahů, které měl daný démon pod svou patronací, se proměnila v pouhou gramatickou funkci."

„Velmi dobře, můžeš se posadit. Proto říkáme, že gramatika je aplikovaná co?" Učitel pokynul děvčáktu na stupínku.

„Gramatika je aplikovaná... Říkáme, že gramatika je aplikovaná démonologie."

„Tak vidíš, že to jde. Teď nám pověz, co víme o budoucím vývoji pádových koncovek."

„Pádové koncovky se postupně vymaní ze svého nedůstojného postavení a zazáří ve své dávné slávě. Budou se pozvolna oddělovat od kmenů podstatných jmen a stanou se tím, čím byly na počátku, vyvoláváním démonů. Kmeny podstatných jmen budou ztrácet na významu, budou vyslovovány stále tišeji, až nakonec zaniknou, v jazyce zbydou jen bývalé koncovky, lidé si uvědomí, že vše ostatní je vlastně zbytečné. Do ticha sálů bude zaznívat jen zvuk třepetání záclon v průvanu a strašná jména démonů, která dnes známe jako deklinační koncovky."

Hlas děvčátka postupně nabýval na jistotě, ke konci v něm zněl jakýsi škodolibý pocit triumfu. Učitel dívence fascinovaně naslouchal. „Třepetání záclon a prastará jména...," řekl rozechvělým hlasem, „to přijde na konec, ale co bude předtím!"

„Golfová hřiště nestvůr se rozšíří do našich ložnic, kukuřičným polem povede skleněné potrubí, kterým budou v pravidelných rozestupech utíkat ženy v hedvábném spodním prádle, lesy na temném konci pokojů se stanou neproniknutelnými, v jejich hloubce zazáří bílá lampa."

Z románu Michala Ajvaze Druhé město, MF, Praha 1993, s. 122n.

Redakční poznámka k příjmení *Ajvaz*, inspirovaná mj. úvahami M. A. o nosnosti pravopisu pro význam (LitN 50/1993):

Ježto se nám o žádné z následujících teorií nepodařilo zjistit, že by musila být jediná pravá, předkládáme k uvážení všechny tři.

1. z něm. *Ei, was?*, snad původně přezdívka pro Němce, který se pořád nad něčím pozastavoval; srov. *ospalý vozístos* < *Was ist das?* v knize Jana Vrby Chodský černý týden

2. tatarské jméno, v němž *aj* = *měsíc, luna;* Справочник личных имён народов РСФСР, Москва 1979

3. ... *odhalení učiněná v* Liber AM vel legis, *možná víte, že je Crowleymu v roce 1904 v Káhiře nadiktovala vyšší inteligence jménem* ***Aiwaz.*** (Umberto Eco, Foucaultovo kyvadlo, Odeon, Praha 1991, s. 294-5) Pročež, přátelé, pozor: vstoupili jsme na půdu hermetickou. Tajné nauky. Bratrstva. Iniciace. Hodrová. Teosofie a Blavatská. Zednáři. Smrt na kyvadle. Synarchie. Kelti a druidové. Světovláda. Číslo Zvířete. Alchymie. Homunculus. Atd.

-belbo-

Upřímnou soustrast, pane Ulrych

Pátým pádem, jak známo, voláme — například Viléme! (Hynku!, případně Jarmilo!). K úkonu volání skýtá čeština jménům zvláštní tvar, ale ne vždy... Číšníka můžeme skolit oslovením číšníče!, na saranče však voláme pouze: saranče!, takže jsme vůči němu bezbranní. Volat můžeme i na jevy v zásadě neživotné: Sbohem, krásný sne! Když ale kýs mamlas dostal nápad toučit se v reklamě takto se zubním kazem, nejapnost mohla být menší, kdyby alespoň použil správný tvar: „Sbohem, zubní kaze!"...; tvarem Kazi oslovujeme v češtině pouze jednu ze sester výše zmíněné Libuše. (...)

V hovorové řeči je nicméně obvyklé tuto shodu nedodržovat, což sice není nutně neslušné, ale vždy familiární:

„Jak se máme, pane Ulrych?" Stylově neutrální tento tvar ještě dlouho nebude, i kdyby byl deseti komisemi uznán. Neboť co se nestalo: v rodině pana Ulrycha došlo k neštěstí. Kvůli (dnes běžně: díky!) tomuto neštěstí pozvala ho do svého vysílání televize Nova, hlasatel ho vyzpovídal a pak se s ním rozloučil těmito slovy: „Upřímnou soustrast, pane Ulrych, a příjemný zbytek večera." Došlo mu někdy, co je to za nehoráznost? Tvar „pane Ulrychu" byl by ho zarazil včas; nebylo by vyšlo najevo, co si nejspíš skutečně myslel: „Vlezte mi na záda, pane Ulrych," nebo možná „Vždyť vám je to taky putna, pane Ulrych." (...)

Mělo by se novinářům odpouštět, neboť nevědí, co mluví? Toť strašná otázka, a marné volání!

Kazi! Libuše! Teto!

Ostych mi trochu bránil zařadit do rubriky Tisk plus básníka, překladatele a esejistu Václava Jamka; jeho úvaha o stavu oslovování v češtině (příloha LidN *Národní 9*, 27.8.1994) však do ní patří podáním i tématem.

Dodám jen, že jsem v semináři vesměs velmi chytrých a k češtině rozhodně ne lhostejných germanistů s oslovením „pane Ulrychu (Nováku)" nepochodil; pátý pád chápali jako příliš formální. A když se studentů ptávám, co říkají spojení nevlastní předložky *díky* např. se záplavami, někteří bývají proti, jiným takové spojení nevadí. Osobně bych asi v podobných situacích volil *kvůli* (a tady je další problém, škála postojů uživatelů ke konkrétnímu jazykovému jevu totiž sahá od fascinujícího *to neexistuje* přes *nikdy (v životě) bych to neřekl* a *neřekl bych to, ale nevadí mi to* až k *někdy to říkám, ale vadí mi to*, atd.), zde bych ale rád připomněl článek, který o této předložce napsal do Naší řeči v roce 1959 Milan Jelínek. Ve větě

[V Engelbertově pracovně] jsme si — díky zpravodajské netaktnosti — dokonce přečetli její [hraběnčiny] mateřsky obdivné zápisy o milovaném synu Armandovi,

kterou Jelínek uvádí z Johnova Moudrého Engelberta, je sice spojení *díky zpravodajské netaktnosti* míněno ironicky, ale možná že za dnešní *díky neštěstí* může (podle zákona: co je jednou míněno ironicky, může být podruhé použito vážně) právě ono.

-jih-

Co všechno nevíme o škole

Motto

Instrukce: *Od narození až doteď jste se naučili spoustu věcí. Zamyslete se, které to jsou. Co byste se každý ještě chtěl naučit?*

Odpověď: *Mluvit, chodit, dělat EE, jíst příborem, pít číst, počítat, zvykat si na školu, čistit si zuby umývat se, ráno vstávat, řídit, plavat, vařit, uklízet, přemýšlet, ošetřovat drobné rány, kreslit, zavírat, smrkat, šplhat, chodit na chůdách, lyžovat, hodiny, stříhat pap., lepit, nakupovat jezdit na skeabordu, zamykat, pouštět (video, HIFI.) pracovat. Chtěl by jsem se naučit šetřit.* (hoch, 7. tř.)

Diskuse o tom, co a jak žáky vlastně učit, se už nějaký čas vedou a zřejmě ještě nějaký čas vést budou (o náplni a způsobech výuky češtiny srov. i na stránkách tohoto časopisu).Otázka je, v jaké míře vycházejí často i protichůdné představy o výuce a učební komunikaci z poznání jejího adresáta (žáka, popř. studenta) a také z poznání jeho školního prostředí. Příjemné je, že i my, „teoretici od zeleného stolu", kteří často vedeme debaty o vyučování bez zažití žákovské reality, bez zkušenosti přímého a dlouhodobého kontaktu se školním prostředím, se o těchto věcech můžeme alespoň zprostředkovaně něco dozvědět.

*Třeba z kolektivní publikace **„Co se v mládí naučíš..."**. S podtitulem **Zpráva z terénního výzkumu** ji vydalo Středisko vědeckých informací a Ústav pedagogických a psychologických výzkumů Pedagogické fakulty UK v Praze (s vročením 1992). Na poměrně rozsáhlé ploše (229 stran velkého formátu) zkoumají autoři z Pražské skupiny školní etnografie **vztah dětí k poznání** a spolu s tím předkládají první úplnější vhled do problematiky „fascinující kultury" posledních ročníků základní školy.*

Výzkum (který provedli v jedenácti třídách pěti pražských základních škol psychologové, pedagogové a etnograf-folklorista) se zaměřil na různé kontexty vzdělávání, zvláště

1. na podmínky, za kterých k učení a poznávání dochází (instituce školy, její sociální klima, vztah žáka ke škole a smysl, který jí dává);
2. na poznatky, které žák ve škole získává paralelně s poznatky z jednotlivých školních předmětů (tj. na poznatky o společenských pravidlech a normách, poznatky o pravidlech života v instituci, o vztahu k autoritám apod.);
3. na rodinu (zvl. její pro-školní taktiky a strategie, např. ve vztahu k volbě povolání).

Své poznatky o těchto okruzích otázek i o otázkách jdoucích těmto okruhům napříč předkládají autoři — M. Kučera, V. Semerádová, D. Bittnerová-Moravcová, M. Rendl, S. Štech, K. Pavlica, M. Klusák, A. Škaloudová, H. Kasíková, I. Viktorová — v sedmi velkých celcích: Pasportizace škol; Dotazník — mapování; Učení a poznání z hlediska dětí: žákovské bilance; Co není v osnovách; Rodičovské pohledy na školu a vztah dětí k ní; Dělat sám svoje: profi-volba z hlediska identity; Faktor školy a třídy.

Řada předkládaných faktů, zjištění, poznatků atd. je samozřejmě — v různé míře a různým způsobem — zajímavá i z hlediska výuky češtiny: například problém interakčních

žánrů ve vyučování, kultura interakcí mezi učiteli a žáky aj. Zajímat by nás měla i analýza žákovských bilancí, z nichž je i odpověď citovaná zde jako motto. Analýza bere v úvahu nejen výčet získaných poznatků, ale i způsob, jakým jsou věcné obsahy převáděny do jazykových významů, a také podobu výsledného psaného textu (srov. i o tom ve studii M. Kučery: Dogmatici, akademici a skeptici: „vědět předem" v sedmé třídě, s. 70-88). V kapitolce Základní charakteristiky textů bilancí (K.Pavlica — V. Semerádová, s. 182-183) jsou psané projevy žáků popisovány a hodnoceny z hlediska jejich žánru, délky, kvality vyjadřování a pravopisu. Přitom úroveň vyjadřování i pravopisu a také délka textu jsou hodnoceny „s ohledem ke společnému standardu danému souhrnem výpovědí z obou sledovaných tříd" (s. 182). Češtináře, který má hodnocení písemných žákovských projevů tak říkajíc v náplni práce, by jistě zajímalo, v jaké míře asi onen „společný standard" odpovídá požadavkům, které se na žáky sedmé třídy kladou, jak pravopis hodnocený jako „nadprůměrný" odpovídá předpokládané pravopisné úrovni sedmáků, jaké asi je vyjadřování kvalifikované jako „nehodnotitelné" a jaký musí být takto kvalifikovaný pravopis. Bylo by myslím zajímavé soubor psaných žákovských bilancí vidět vcelku (tři ukázky z něho jsou na s. 212n.). Zajímavé by také bylo dozvědět se něco bližšího o kritériích, jimiž se poměřovala „kvalita vyjádření". V každém případě je jisté, že Pražská skupina školní etnografie shromáždila materiál, který by mohl o svých autorech, žácích 7. tříd, vypovídat také jako o uživatelích češtiny, vzdělávaných (v češtině) jistou dobu jistým způsobem.

Obdobnou výpovědní hodnotu mají nepochybně i žákovské projevy mluvené, z nichž se v celé publikaci hojně cituje. Následující text jistě může doložit — pedagogům a psychologům —, že obavy rodičů o to, aby se dítě ve škole „alespoň" cítilo dobře, nejsou liché, že špatné nebývá ve škole jen neumět to, co se umět má, že některé situace ve škole jemně potlačují formování subjektivity žáka atd. Mohl by být ovšem — spíš ale asi pro jazykovědce — i zdrojem poznání mluveného vyjadřování žáka a výpovědí o tom, zda právě ta vzdělávací cesta, kterou žák v češtině prošel, byla z hlediska jeho vyjadřovacích potřeb tou pravou. Srov. ukázku:

> *Kujou na nás všelijaký finty... paní učitelka nám řekla, že poslední dvě otázky jsou nepovinný, že je nemusíme dělat, ale kdo je udělá, bude ještě radši. A prostě jedinej já a můj kamarád jsme to měli v pořádku, ty poslední dvě otázky... Protože my jsme tu látku ještě nebrali. A já jsem to odvodil z hlavy, že to měl bejt přístavek a přístavek by měl bejt dělenej, jako z toho názvu. Že tam k tomu slovu musí být něco přidáno a musej tam bejt čárky, mně napadlo jako. A bylo to zrovna dobře. Paní učitelka podle mně byla naštvaná, že jsme to uměli i když jsme se to neučili. Jinak by se tak podle mě nechovala... Moc to nechápu proč to udělala. Učitelka pak dala Monice otázky, který vůbec nikdy... vůbec se na to neučila a když jí paní učitelka vyvolala k tabuli, tak na ní chtěla úplně přesnou doslovnou definici* (cit. přesně podle s. 164; otázku zápisu zde nechávám stranou).

Kromě podnětů speciálně češtinářských poskytuje četba „Co se v mládí naučíš..." podněty obecně učitelské — o ty samozřejmě autorům šlo v první řadě; anebo jim šlo

v první řadě o problémy zobecnitelné ještě na vyšší rovině, totiž jako obecně lidské? I k takto zaměřeným úvahám knížka vybízí ne zřídka a ne jen mimochodem.

Tak například výklad v kapitolce Srovnání českých, francouzských a anglických bilancí (V. Semerádová, s. 89-92) ukazuje, že na stejné zadání (uvedené zde jako instrukce v mottu) odpovídají české, francouzské a anglické děti různě. Ve francouzských bilancích vystupuje jako klíčová kategorie výraz bránit se *(fyzickému nebezpečí, psychicky, např. různým svodům, sociálně — nalézt práci, obstát v ní, zabezpečit sebe i příp. rodinu). V bilancích anglických je za klíčové označeno spojení* a lot of *— a za ním představa, že čím víc vědomostí a dovedností člověk obsáhne, tím je lepší, dokonalejší, úplnější. V českém souboru dominuje klíčová kategorie* být/nebýt jako *a její vztah s představou života jako přiblížení/vzdálení se rodičovským vzorům. Čtenář si tady nemůže neklást otázku po širších souvislostech (kulturních?) tohoto rozdílu a nemůže se zároveň neptat — a co my dospělí? Obdobně vpadají do našeho dospělého světa i studie o sociálním životě ve škole (I. Viktorová: „Cestu mou zaplet tak...", s. 135-139), o komunikaci mezi světem dětství a dospělosti (D. Bittnerová-Moravcová: Ztracené dětství, s. 140-142). A samozřejmě — i když jinak — i studie o rodičovských náhledech na školu (např. S. Štech — I. Viktorová: Rodičovské pohledy na školu a vztah dětí k ní, s. 144-164).*

Celkový názor, který jsem si jako čtenář Zprávy Pražské skupiny školní etnografie utvořila, je v dvojím ohledu kladný: Optimismem mne naplňuje skutečnost, že tu konečně je někdo, kdo se problematikou školy a vzdělávání zabývá kvalifikovaně a mnohostranně, kdo má odvahu mapovat to, co o škole nevíme, kdo neříká „škola by měla", ale realisticky: „škola je". (K tomu, co škola „je", resp. co všechno „je" ve škole, srov. též studii jednoho z autorů zprávy, M. Kučery: Láska v jedenácti a dvanácti, Pedagogika 44, 1994, č. 1, s. 68-79). Optimismem mne naplňuje i fakt, že snad ani žáci si nemyslí, že by škola byla úplně nanic — z vyjádření žáků osmých tříd se (na s. 106) vysuzuje, že jim „škola sice nepřirostla příliš k srdci, že jsou však schopni určitou její smysluplnost ocenit".

Alena Macurová

Patnáct rad začínajícím kantorům

1. Nemáte-li rádi děti, neučte. Běžte od toho. Jsou i jiná povolání, kde můžete zbohatnout.

2. Máte-li rádi děti a kantořinu, učte! Jinde sice zbohatnete daleko dřív a pohodlněji, ale určitě nezažijete tolik radosti.

3. Chvalte, chvalte, chvalte! Uchvalte se třeba k smrti. Říkejte svým žákům, jak jsou skvělí a chytří a slušní. A oni budou.

4. Buďte nekonečně trpěliví. Co nechápe Pepíček dnes, pochopí třeba zítra. Nebo za půl roku. Nebo vůbec ne. No a co?!

5. Odpouštějte. Odpustit se dá všecko. Nebo skoro všecko. Vše se dá odpustit a během času napravit.

6. Zkuste učit jinak, než učili vás. Nemusíte jen stát u tabule a mluvit. Nechte mluvit své žáky.

7. Bojujte proti nudě ve své třídě. Ať se žáci na vaše hodiny těší, ať je to s vámi baví.

8. Vážte si svých žáků a respektujte je. Berte je jako partnery a přátele, se kterými se dobře cítíte a se kterými se vzájemně obohacujete.

9. Hodnoťte jen to, co žáci umějí, a ne to, co jste je ještě nenaučili. Vyhýbejte se špatným známkám. Každý má právo dělat chyby a chyba je příležitost naučit se to dobře. Ani vy se nebojte přiznat svůj omyl. Vždyť chybovat je lidské.

10. Neironizujte děti. Pokud si už musíte dělat z někoho legraci, dělejte si ji sami zé sebe.

11. Dopřejte každému svému žáku radost z úspěchu. Každému a alespoň jedenkrát za den.

12. Vzdělávejte se. Choďte na školení, jezděte na semináře, čtěte odborný tisk, buďte tam, kde se něco děje. Nelitujte času, námahy ani peněz. Váš šéf to možná neocení, vaši žáci určitě ano.

13. Nebojte se. Jste-li o něčem přesvědčeni, stůjte si za tím.

14. Jenom imbecilové nemění svůj názor (řekl Alain Delon). Nebuďte imbecily.

15. Buďte optimisty. Nikdy není přece tak zle, aby nemohlo být ještě hůř.

Hana Vaverková

(opsáno v září 1994 na nástěnce PedF Ostravské univerzity)

Co znamená, že žák prospívá v hodinách mateřštiny?

1. Z nekonečných diskusí a rozpaků nad způsobem, jakým se vyučuje v českých školách čeština (ale i další předměty), bychom se mohli vysvobodit například tím, že zkusíme **radikálně** změnit svůj přístup — aspoň zkusmo, jaksi „k zamyšlení".

Dnes už je asi jasné, že učitel i žák potřebují ke své úspěšné práci dobře **znát smysl** všeho, čím se společně obírají. Mnohé cíle vyučování máme ověřeny kulturní tradicí, jiné přebíráme jen ze setrvačnosti, některé ponecháváme bez povšimnutí. Trocha systematičnosti nám může pomoci:

Podívejme se, jak se nad vyučováním a učením zamýšlejí vzdělavatelé v americkém státě Utah. Tento stát je zajímavý tím, že se v něm mezi státy USA dává na školství z daní občanů nejmenší část. Přesto jsou školy v dobrém stavu a vzdělanost se zlepšuje. Myslím, že je to jednak tím, že mormonské obyvatelstvo se svou pozorností vůči rodinnému životu velmi dobře a úzce spolupracuje se školou, jednak proto, že školské úřady mají dobrý systém hodnot, které ve školství sledují.

Student např. v Salt Lake City by měl ve škole dosahovat těchto **CÍLŮ VYUČOVÁNÍ:**

a) komplexně myslet a řešit problémy,
b) účinně se dorozumívat,
c) umět spolupracovat v týmu nebo tým vést,
d) přinášet něco prospěšného místní komunitě,
e) dobře pracovat a vytvářet hodnoty,
f) umět se učit a pečovat o své další vzdělávání.

Ke každému z uvedených cílů potřebujeme *výklad*, co tato slova znamenají. Každý z těchto cílů se blíže vyloží.

a) *komplexně myslet a řešit problémy*: „Proces komplexního myšlení zahrnuje (aniž by se na to omezoval) tyto činnosti: myslet v pojmech, klást otázky, třídit, vnímat podstatné rozdíly a podobnosti, hledat souvislosti, předvídat výsledky, analyzovat, syntetizovat, vyvozovat závěry, tvořit logické hypotézy a hodnotit."

b) *účinně se dorozumívat*: „Studenti prokážou schopnost podávat a přijímat sdělení různými způsoby a v různých podmínkách: aktivním poslechem, v řeči, v pozorování, porozumění, v reflexi ústní, psané i v jiných znakových podobách a symbolech."

c) *umět spolupracovat v týmu nebo tým vést*: „Studenti budou účinně spolupracovat s ostatními, budou si cenit rozdílnosti v pohledu na věc, vítat přítomnost a pomoc lidí z různého prostředí a budou se učit jednat s různými skupinami."

d) *přinášet něco prospěšného obci:* „Studenti se stanou zodpovědnými a zúčastněnými občany místního společenství i celého světa a budou se učit rozumět lidem z různých kultur, generací a ras, respektovat je a jednat s nimi".

e) *dobře pracovat a vytvářet hodnoty*: „Studenti se budou snažit vždy vytvářet produkty vysoké kvality, které dostojí svému účelu, jsou vhodné pro své uživatele nebo adresáty a prozrazují mistrovství svého tvůrce."

f) *umět se učit a pečovat o své další vzdělávání*: „Studenti získají návyky, které jim umožní řídit své vlastní učení: myslit, řešit problémy, postupně získávat znalosti, rozumět tomu, jak se sami učí."

2. Vymezené konečné cíle však nejsou považovány za nějaké standardy, a podle nich ani podle standardů se nehodnotí žákův výkon. Co je co, pochopíme z přehledu pojmů k pochopení:

6 cílů vyučování (myslit, dorozumívat se, spolupracovat, práce pro společnost, kvalita v zaměstnání, umění učit se)

Standardy výkonu (obecný popis činností k cílům)

Kritéria pro posuzování a hodnocení: 6 kót: (potřebný, začínající, nadějný, samostatný, zběhlý, výtečný

A. **Klíčová slova** (pro všechny cíle na téže kótě stejná: potřebný — „je si vědom ...", „orientuje se na sebe", začínající — „rozumí, začíná, napodobuje, pozoruje", nadějný — „zkoumá, odhaduje, předvádí, potřebuje pomoc", samostatný — „aplikuje, experimentuje", zběhlý — „osvojuje si, vytrvá, má sebedůvěru, vyniká", výtečný — „tvoří, podněcuje, inovuje"

B. **Specifický popis** činností a dovedností pro daný cíl na dané kótě výkonu. Následují příkladové popisy žákovy práce.

3. Ke každé kótě tedy dostaneme *klíčová slova*, která odhalují myšlenkové procesy. Klíčová slova jsou stejná pro danou kótu žákova vývoje na cestě ke kterémukoliv ze střechových cílů (viz výše a-f):

Potřebný — *je si vědom ..., orientuje se na sebe*
Začínající — *rozumí, začíná, napodobuje, pozoruje*
Nadějný — *zkoumá, odhaduje, předvádí, potřebuje pomoc*
Samostatný — *aplikuje, experimentuje*
Zběhlý — *osvojuje si, vytrvá, ukazuje důvěru, vyniká*
Výtečný — *vytváří, dává podněty, inovuje*

4. A nyní si podrobněji prohlédneme, jak se tímto systémem kritérií posuzuje žákův výkon v mateřštině.

Účinné dorozumívání — potřebný:
- Uvědomuje si, že symboly mají význam
- Bez zábran se dorozumívá, ale nemá potřebné dovednosti a výchozí znalosti
- Dorozumívá se pro vlastní potřeby, bez ohledu na adresáty
- Používá jen nejzákladnějších komunikačních dovedností a prostředků

Účinné dorozumívání — začínající:
- S různým úspěchem používá tradičních forem a symbolů v komunikaci
- Umí podle záměru obměňovat způsob dorozumívání
- I v ustálené komunikaci potřebuje pomoc, vedení a návod
- Uvědomuje si, že lidé používají mnoha druhů komunikace

Účinné dorozumívání — nadějný:
- Rozpoznává důvody pro užití různých komunikačních forem
- Dovede ocenit dorozumívací formy, které si vybrali druzí

- Chápe, že doruzumívání je oboustranný proces
- Usiluje o to, aby přizpůsobil dorozumívání adresátům a záměru sdělení

Účinné dorozumívání — samostatný:
- Interpretuje adekvátně sdělení druhých (verbální, neverbální, symbolická)
- Oceňuje estetickou a kulturní hodnotu různých forem dorozumívání
- Přizpůsobuje své dorozumívání publiku a záměru sdělení
- Využívá rozmanitých stylů
- Umí přizpůsobit své sdělení tak, aby druzí rozuměli
- Chápe, že sdělení mohou mít mnoho rovin významu
- Rozpoznává a odstraňuje komunikační problémy

Účinné dorozumívání — zběhlý:
- Rozumí různým rovinám významu a využívá jich při dorozumívání
- Užívá rafinovanějších a komplexních forem sdělování
- Ovlivňuje komunikací druhé
- Rozumí složitým pojmům
- Je schopen vysvětlit ostatním složité pojmy, aby jim pomohl je pochopit
- Umí kriticky ohodnotit dorozumívání druhých
- Prokazuje respekt pro dorozumívání druhých
- Stanoví svůj osobní standard toho, co je výborné

Účinné dorozumívání — výtečný:
- Vědomě a spolehlivě experimentuje se způsoby a zvyklostmi dorozumívání
- Umí vytvářet nové a neobvykle účinné způsoby dorozumívání
- Jeho výtečný dorozumívací výkon může sloužit jako vzor pro druhé

(Citováno z materiálů Salt Lake City School District, září 1994)

Ondřej Hausenblas

Pozn. red. Z „nekonečných diskusí a rozpaků" nad výukou češtiny se „nevysvobodíme"; „radikální změny" přinesou nutně další diskuse a rozpaky. Srov. materiál vlády USA s názvem **Nation at Risk** (Národ v nebezpečí) z r. 1983, který je věnován katastrofálnímu stavu amerického školství; srov. také zprávy o miliónech negramotných v USA. K tomuto stavu bychom se asi dostat nechtěli. Řešení je v rozumných a postupných krocích, které modernizují domácí tradici a hlavně polidští práci učitele (nejen češtiny).

-ul-

Co s pády na národní škole?

Na tuto otázku odpověď nedávám, uvádím pouze náměty, které k odpovědi/ím mohou vést.

1. Cíl by měl být prius, prostředky posterius.

Souvislosti mezi deklarovanými cíli a navrhovanými nebo užívanými prostředky nechť jsou explicitně formulovány.

2. Které jsou cíle výuky češtiny jako mateřského jazyka? Který pravopis je pro dnešní češtinu lepší než ostatní? Odpovídáme-li my lingvisté na takové otázky, jsme po mém

soudu v podobné situaci jako jindy třeba ekonomové nebo lékaři; většinou tu zastáváme nikoli jednu, nýbrž **dvě role**, a ty bychom měli pečlivě rozlišovat: roli **experta** a roli **hlasatele / zastánce** jistých kulturních, světonázorových nebo politických aj. **hodnot** („hodnota" zde jako vox media[1], tedy včetně pahodnot; jsem si vědom, že tato terminologická poznámka není právě v postmodernistickém duchu) a od nich odvozených cílů. Dost zásadní mi při takovém rozlišování připadá to, že se např. lingvista v roli experta může „uvolnit" vhledem k hodnotám, které zastává ve své druhé roli, a nemusí se proto — aspoň v svém odborném lingvistickém prostředí — nutit do dikce a gest advokáta nebo agitátora.

2.1. V oné druhé roli vyslovuji přesvědčení, že proti cíli **kultivovat** — ve výuce mateřského jazyka — **komunikativní schopnosti a dovednosti** žáků nelze dnes vážně namítat. „Jedinou" otázkou je, **jak tento cíl skloubit s cíli jinými.**

Ovšem i zde bychom měli citliví na samozřejmé nesamozřejmosti.

Např. uvědomíme-li si, že jde zajisté o komunikativní schopnosti a dovednosti nejen mluvčích, nýbrž **i** posluchačů, vzniká hned otázka: obojí **v** jakých **proporcích?** apod.

2.2. V první roli (a od této chvíle už k změně role nedojde) soudím, že by bylo dobré, aby zastánci různých druhů a způsobů podání, uspořádání a dávkování mluvnického učiva (viz nejnověji O. Hausenblas, *Češtináři bez gramatiky?, ČDS* 1994, s. 4-9 a O. Uličný, *K článku Ondřeje Hausenblase ČEŠTINÁŘI BEZ GRAMATIKY?,* tamtéž s.9-11) pojali poměr mezi právě uvedeným cílem a cíli jinými **problémově** a shodli se — ideálně — na jednom **dobrém výzkumném projektu.** Nedomnívám se totiž, že by onus probandi[2] mělo být jenom na jedné straně — na straně těch, kteří by rádi dosáhli určitých výraznějších změn. Nelze přece a priori říci, zda jisté změny budou / mohou být spíše přínosem nebo spíše krokem zpět, nebo — vyjádřeno z opačného hlediska —, zda zachování současného stavu je nevýhodou či výhodou. V době výrazné rozrůzněnosti i národních škol by nemělo být nesnadné takový projekt uskutečnit.

A snad by nebylo na škodu přehlédnout i několik vln diskusí o úloze mluvnice ve vyučování mateřského jazyka (v evropském měřítku v rozmezí už aspoň posledních dvou století).

3. Já osobně jsem nikdy na základní nebo střední škole neučil, ale jako otec čtyř dětí a nyní děd, jehož některá vnoučata už do školy chodí, jisté zkušenosti s výukou češtiny na našich školách mám.

Přitom mi stále není jasné, v čem vlastně výuka mluvnice mateřského jazyka pomáhá rozvoji „abstraktního myšlení" — rozumí se „sama od sebe" —, pokud není s tímto zřetelem speciálně koncipována a vykládána. Po mém soudu jsou **různé druhy abstraktního myšlení: některé druhy** jsou (zcela náznakově řečeno) **„lepší" než jiné** a mám bohužel podezření, že se na školách v rámci mluvnice češtiny mnohdy pěstují spíše

---

[1] výraz neurčitý, tj. nevyhraněný směrem k žádnému z možných pojetí

[2] břemeno zkušebního ověřování

ty „horší" (např. méně myšlení konceptuální, myšlení v pojmech, a více myšlení nesené především asociacemi mezi formou různých slov a výrazů).

4. S takovými nejasnostmi se ovšem těžko mohu vyslovit k tomu, jaké eventuální negativní následky může nebo nemůže mít jistá zcela speciální redukce dosavadního probírání pádů pro rozvoj abstraktního myšlení žáků národní školy.

Přece však: **Jak vůbec lze probírat pády?**

Zásadně jsem pro to, **uvažovat vždy více možností,** popř. možnosti „všechny" (pokud „všechny" dává v konkrétním případě smysl). Uvažme některé. Viz zejm. M. Malinovský, *„Redukce" gramatiky (příklady inspirací z popisů jazyka pro rozdílné účely)*, přednáška na FF UK 1994):

(a) Výraz *pád(y)* vůbec nepoužít. Přitom vykládat konkrétní případy užívání pádů ovšem lze, např. významový rozdíl *mezi mít strach z někoho / z něčeho* a *mít strach o někoho / o něco* (některé body viz O. Hausenblas, l.c.).

(b) Výraz *pád* používat. Uvést, že u podstatných jmen jsou tvary, které se týkají něčeho jiného než rozdílu mezi číslem jednotným a množným a že se takovým tvarům říká pády, např. *maminka!, maminko!* nebo *Bratr má rád sestřičku.*

(c) Totéž. Plus: uvést jména pádů, které se v uvedeném příkladu vyskytly a poznamenat, že jiné pády budou uváděny a probírány postupně později.

(d) Totéž. Plus: „Uvidíme nakonec, že v češtině máme pádů celkem sedm." Atd.

Taková škála není nepodobná postupu, jímž se děti mohou dobře seznamovat se sexualitou: s ohledem na věk dětí postupně doplňovat, upřesňovat, ale neříkat nic, co by bylo později nutno opravovat a odvolávat.

5. Školská jména pádů. Obecně rozlišujme jména pádů a jejich tradiční pořadí v deklinačním paradigmatu (pro řečtinu je pořadí N, G, D, A[3] doloženo už v 6. stol. př. Kr., později přidán V, pro latinu navíc Abl; viz F. Oberpfalcer, Jazykozpyt, Praha 1932, s. 335). Ve srovnání se školskou tradicí třeba ruskou nebo polskou máme školské názvy pádů právě podle **našeho** tradičního pořadí. Tím je ovšem váha tohoto pořadí v naší školní mluvnici mnohem větší než v školních mluvnicích jazyků jiných.

Jak známo, v školské tradici ruské se ustálilo pořadí I-L, tedy opačně než u nás. To je prostě kulturně historický fakt stejně jako to, že je v obou tradicích — a nejen v nich — pořadí N-G, a nikoli třeba N-A. (Stranou nechávám, jak se k sobě mají např. D v současné češtině a D v současné němčině; nevylučujme možnost, že D v obou výrazech figurují nikoli jako samostatné znaky, nýbrž „idiomaticky"!)

---

[3] Čtenářům, pro něž jsou písmenné zkratky pádů nezvyklé, připomínáme: 1. **N**OMINATIV, 2. **G**ENITIV, 3. **D**ATIV, 4. **A**KUZATIV, 5. **V**OKATIV, v latině 6. **Abl**ativ, v češtině 6. **L**OKÁL, 7. **I**NSTRUMENTÁL

6. Je jistě vhodné mít něco, oč se při „určování" pádů může žák opřít jako rodilý mluvčí. Patrně by se našly i jiné substituce (výměny, záměny výrazů) než pádové otázky.

Ale dobře: **pádové otázky.** Vidím jednu (snad schůdnou) modifikaci současných vyučovacích praktik:

6.1. Nahradit otázky typu *koho? co?* otázkami typu *čekáme na koho* **nebo** *na co?* anebo otázkami typu *čekáme na koho* **a** *čekáme na co?* (ale tohle prostě nemůže být nová myšlenka, srov. M. Čechová — V. Styblík, Didaktika češtiny, Praha 1989, s. 104-105);

6.2 Zjistit, zda, popř. jak lze ke kladení takových modifikovaných pádových otázek **přirozeně** dospět **od „opravdových" věcných otázek,** které děti dávno prakticky zvládli, **přes** některá **jiná užití** otázek, kdy tazatel odpověď předem zná, např. **„rodičovské kontrolní otázky"** testující spolehlivost a pravdomluvnost dítěte, **otázky „pedagogické"** (T. Kotarbinski) — děti se nepozastavují nad tím, že se jich pí učitelka / p. učitel ptá na něco, nač sama / sám odpověď jistě zná —, **„cvičné" otázky** různých druhů, kdy se má žák(yně) sám / sama ptát na něco, nač „odpověď" už (třeba z cvičení právě probíraného) zná, atd.

Tento bod považuji za významný. Každý jednotlivý přechod na metajazykovou úroveň by měl být co nejsrozumitelnější.

7. Aspoň čtvrtý a šestý bod by stály za úvahu pro postup, jaký jsem zde naznačil v bodě **2.2.**

Pavel Novák

Bůh co welj, bljžnjm co dlůžno, co wlasti a Králi
Ten naučj tebe dům; wděk tedy mládeži doň!
MDCCCXXII

Nápis na škole ve Svatém Janu pod Skalou, mezi Karlštejnem a Berounem

Jindy a nyní,

co musil podučitel zkusit, než se stal skutečným učitelem za starších dob. Napsal učitel Jos. Bělonožník r. 1883

Krátký popis Josefa Bělonožníka od roku 1828

V roku 1835. 18ho března povídá mě pan strýc při obědě: Až pustíš odpoledne děti ze školy, tak si vezmeš košík a v košíku jest cedulka na Pana Dlabka kupce a tam ti vše odvážejí a přijď za mnou ke kralovičí, a půjdeme potom spolu domu. To jsem rád slyšel jen když jsem se nemusil po škole s těmi třemi dětmi učiti.

Po škole vzal jsem košík na ruku a jdu. Za Krchleby jest vedle cesty kaplička a právě proti té kapličce potkám z Krchleb chalupníka jménem Kosteleckýho, zima byla, on praví: Pane mládenec, jdou sem do této kapličky a vedl mne za ruku tam a ptá se mne, jak se jeho dvě dcerušky učejí? Já pravím: Dobře, vždyť z nich musíte míti radost! On vytahne z kapsy láhvičku s kořalkou a praví: Zavdaj se, je to žitná kořalka a velmi zdravá. Já jsem si líznul. On mne ale nutí, abych jen se hodně napil, že mě nebude zima. Já to udělal a rozešli jsme se.

Když jsem ale k Čáslavi přicházel, tak ty domy již všecky vzhůru nohami staly a stromy jen tancovali a já si přitom poskakoval. Přišel jsem ke kupci, všecko šťastně na cedulku obdržel a šel ke kralovičí. Tam se rozsvětlovali světla, vejdu s košíkem do vnítř, hledám očima pana strýce, a uvidím jej u jednoho stolu zabraného v rozmlouvání s jedním pánem. Jdu k němu, aby mne viděl, on pokynul mi rukou, abych si sedl. To mě bylo velmi milé, protože tam bylo hodně teplo a venku zima. Já seděl na lavici ale před očima vše mi to jen tančilo. Já se přemahal a zavíral oči, až po nějaké chvíli jsem usnul a s lavice se na zem svalil. Ráňa byla veliká, poněvádž bez obrany jsem sebou na zem plácnul. Tu bylo hned zděšení a pan Kneifl, držitel hostince mne zdvíhá a praví: To z něho kořalka sálá a posadí mne zase na místo.

Z pamětí školních pomocníků Jos. Růžičky (1820 — 1834) a Jos. Bělonožníka (1828 — 1872)

Příspěvky k dějinám českých škol.
Čís. 2.

Z paměti školních pomocníků

Jos. Růžičky

(1820—1834) a

Jos. Bělonožníka

(1828—1872).

Přesně dle rukopisu vydal

Kliment Čermák.

Cena 50 hal.

V Čáslavi 1907.
Tiskem Jos. Prengla v Čáslavi. — Nákladem vlastním.

Jak překládat z češtiny název filozofické fakulty

Ústav translatologie FF UK v Praze založil na svém pracovišti Referenční středisko, kde se ve spolupráci s Presscentrem ČTK, JTP (= Jednotou tlumočníků a překladatelů), ASKOTem (= Asociací konferenčních tlumočníků), zpravodajskou agenturou CTI a dalšími institucemi připravují překladové ekvivalenty názvů našich institucí a nových reálií. Zatím se k excerpovaným českým názvům připravují ekvivalenty v angličtině a ruštině, později dojde i na další jazyky (němčina, francouzština, španělština). Glosáře budou od března 1995 vycházet v měsíční příloze časopisu Ekonom. Kromě toho počítáme s jejich pozdější distribucí na disketách a v mezinárodní počítačové síti (BBS, Internet). K čemu tolik práce, to si ukážeme na názvu naší fakulty.

S ekvivalentním výrazem pro vysokou školu, která se u nás nazývá filozofická fakulta, to překladatelé nemají lehké. U nás totiž i průměrný vzdělanec ví, že na filozofické fakultě se studuje daleko více oborů než samotná filozofie; v mnoha jazycích a národních kulturách však přídavné jméno *filozofická* nebo jeho ekvivalent (angl. *philosoph-ical,* rus. *filosof-skij,* fr. *de philosophie*) poukazuje dnes právě jen k filozofii. Odborně řečeno, náš název *filozofická fakulta* je sice svou formou fundovaný slovem *filozofie* a vypadá, jako by jím byl i motivován, ale není: je názvem značkovým, označením **reálie.** A ta reálie je zase specifická pro naše poměry, protože obdobné fakulty v zahraničí mají jinou strukturu i názvy: např. v angličtině *Faculty of Arts, Faculty of Humanities, Faculty of Arts and Humanities, College of Arts and Sciences* apod. (pro zajímavost: naše fakulta sociálních věd, dříve fakulta žurnalistiky, používá v mezinárodním styku názvu *Faculty of Social Sciences and Journalism).*

Pokud název fakulty chápeme a překládáme jako reálii, lze se buď přidržet syntaktické struktury originálu, nebo ji transformovat. Opisem struktury vytvoříme kalky jako *Philosophical Faculty, Filosofskij fakul'tět, Philosophische Fakultät,* v angličtině *Faculty of Philosophy* (tuto variantu doporučuje Poldaufův *Česko-anglický slovník,* 1986). Ale ve francouzštině by byla taková varianta *(*Faculté de Philosophie)* nepřijatelná, i když je při tomto způsobu překládání jediná možná. V němčině je situace příznivější, protože *Philosophische Fakultät* je zastoupena i na některých německých univerzitách. Je ovšem pravda, že v německy mluvící oblasti panuje značná různost, takže fakulta našeho typu může nést i označení *Geisteswissenschaftliche Fakultät.*

Překlad v platnosti reálie má obyčejně zavádějící smysl: doslovné chápání (tj. že je to fakulta pro studium *filozofie)* je podporováno také asociacemi přes *Philosophical Society* (Filozofická společnost), *Philosophical Treatises* (Filozofická pojednání) apod. Pokud byl námi institucím v Británii a USA korespondenčním stykem „vnucen" název *Philosophical Faculty,* zhusta na to zareagovaly tak, že v odpovědích uplatňují poangličtěnou variantu *Philosophy Faculty.* U nás obvyklý širší význam adjektiva *filozofický* je v případě anglického *philosophical* archaismem (srov. *Oxfordský slovník,* 1968). Totéž platí i pro význam substantiva *philosophy:* Oxfordský slovník dokládá jeho širší význam střední angličtinou *(the knowledge or study of natural objects and phenomena; now usually called „science");* jako dnes nejběžnější význam uvádí *filozofii metafyzickou.* Také předložkové vyjádření *of philosophy* vyvolává v angličtině téměř výlučně spojitost jen

s filozofií: s jedinou výjimkou — *PhD. (Doctor of Philosophy, doktor filozofie)* jako akademický titul, který je tradiční už od středověku. A tím jsme u dalšího možného nedorozumění: anglický adresát by se totiž mohl domnívat, že *filozofická fakulta* je fakultou zabezpečující postgraduální studium doktorů filozofie.

Druhou možností je rezignovat na specifický charakter názvu a sáhnout po takovém ekvivalentu, kterým jsou označovány obdobné fakulty v příslušných zemích. Např. při překladu z češtiny do francouzštiny se dnes používá jako jediné možný výraz *Faculté de(s) Lettres;* pod. rus. *Gumanitarnyj fakul'tět,* šp. *Facultad de Letras y Artes, Facultad de Filosofía y Letras, Facultad de Humanidades,* angl. *Faculty of Arts (and Humanities / Sciences / Philosophy):* této možnosti se přidržel i *Velký anglicko-český slovník,* Hais-Hodek, 1991. V angličtině je však situace ještě složitější, protože jednak se anglický název používá i v komunikaci s jinojazyčnými zeměmi, jednak nepanuje ani v anglicky mluvících zemích (ba snad ani v Británii) jednota v pojmech.

Je možno zvážit rozšíření názvu na *Faculty of Arts and Humanities / Sciences / Philosophy*. Není to však nutné, protože samotné *of Arts* je v angličtině dostatečné a přesnější než *of Philosophy*. Ve středověku však i v angličtině označoval sedm svobodných umění. Longman (1982) dnes vymezuje *arts* jako vědní a studijní obory, které nespadají pod *sciences*, jimiž se v užším smyslu rozumějí vědy přírodní či exaktní. V obsahu pojmu *sciences* se s Longmanem shodují i Webster (1981) a Oxfordský slovník (1968). Spojení *social sciences* pak podle Longmana zahrnuje vědy jako historii, politologii, sociologii, ekonomii a antropologii. Naproti tomu *arts* vymezuje Webster jako humanitní vědy (historie, filozofie, literatura, jazyky, uměnověda): odtud i název *College of Arts and Sciences.* Oxfordský slovník vymezuje *arts* ve shodě se středověkým chápáním jako sedm svobodných umění (trivium: gramatika, logika, rétorika; vyšší kvadrivium: aritmetika, geometrie, hudba, astronomie): odtud zase název *Faculty of Arts* (srov. ve středověku u nás *artistická fakulta)* a tituly bakaláře a mistra *(Bachelor of Arts — B. A., Master of Arts — M. A.).* Longman a Hornby (1985) přímo či nepřímo ztotožňují *humanities* s *arts*, protože slovo *humanities,* přejaté do angličtiny z francouzštiny počátkem 18. století, zahrnovalo filologii, historii, filozofii, ale i matematiku. Oxfordský i Websterův slovník se zase shodují v tom, že pro označení fakulty našeho typu doporučují *Faculty of Arts* (bez *Humanities).* — Snad už je teď pochopitelnější, proč se lze prací s různými slovníky dobrat různých překladů, proč mají ve světě fakulty odpovídající naší filozofické podle svých historických tradic různě široké zaměření — ba dokonce i to, proč získání bakalářského stupně na některých amerických univerzitách vyžaduje i v humanitních oborech zkoušku z matematiky.

Ale co s tím vším překladatel? Patrně riskuje vždy jistou míru možného nedorozumění — a je na něm, aby ji zvážil s ohledem na adresáty překládaného textu. Pohybuje se přitom na ose adekvátnost — přijatelnost (řečeno laičtěji cizost — domáckost, řečeno odborněji exotizace — naturalizace).

Uveďme nyní přehled možností:

1) fr. *Faculté de(s) Lettres* (jediná možnost);

2) něm. *Philosophische Fakultät* (doporučená možnost);

3) rus. *Filosofskij fakul'tět* (neznalé může zavádět), *Gumanitarnyj fakul'tět* (jasnější a přesnější);

4) šp. *Facultad de Filosofía y Letras* (nejčastější);

5) angl. *Faculty of Arts* (transparentní pro Brity), *Faculty of Philosophy* (neznalé může zavádět).

Zuzana Jettmarová

Pozn. red. Tolik odborný rozbor. Zahraniční oddělení FF UK používá momentálně podobu *Faculty of Arts,* ale námětům *(of Liberal Arts, of Humanities and Arts* aj.) a sporům není konce.

Z prostředí naší fakulty ještě drobnost. Správy výtahů v hlavní budově se ujala firma Výtahy Schindler a.s. Netrvalo dlouho a na její vizitce v jednom z výtahů se objevil přípisek Schindler's LIST (což, jak připomínáme čtenářům-misanglům, je titul filmu *Schindlerův seznam* v původním jazyce). Opět netrvalo dlouho, a nápis byl vylepšen na SCHINDLER'S LIFT. To už je docela kreativní, že? A stačilo písmeno.

-im-

Svůj k svému...

Rok po smrti své *matky napsala adoptivní dcera Joan Crawfordové Christina šokující knihu o* jejím *vztahu k nevlastní matce* (Satelit 2, 1994, č. 33, s. 14).

Zábava a prázdniny jsou vše, co zajímá učitele tělocviku Freddyho Shoopa na svém *zaměstnání* (TV magazín 3, 1994, č. 38, s. 10).

Že byl [Karel Čapek] *plachý, svědčí dopis* své *choti z Anglie* (Zprávy Společnosti bratří Čapků č. 33, červen 1994, s. [7]).

Za své *jednání se mu* [diplomatu Čiune Sugiharovi] *dostalo ocenění vlastně až po Oskary ověnčeném filmu režiséra Stevena Spielberga Schindlerův seznam* (MF Dnes, 27. 8. 1994, s. 8).

Po Rusku už [Vladislav Kvasnička] *sjezdil pěkných pár stovek verst a zjistil, že díky* své *podobě, která spíše než cizince připomíná ruského mužika, je s tamními lidmi snadnější komunikace* (Magazín MF Dnes, 29. 9. 1994, s. 8).

Zdá se, že zvratné přivlastňovací zájmeno *svůj* se vyznačuje značnou záludností. I jen letmá probírka současného tisku může přinést pěknou sbírku podivných, nenáležitých, defektních formulací.

Přitom nejde o nic tajemného, neproniknutelného, extrémně složitého, stačila by troška rozmyslu a pečlivosti. Tradiční školská poučka říká, že *svůj* se užívá tehdy, jestliže tím, jemuž se přivlastňuje, je podmět věty. To je sice poněkud zjednodušující, ale povšimněte si, že ve všech uvedených příkladech je porušeno právě toto elementární pravidlo; v první ukázce zřejmě jde o kuriózní důsledek chvatného a nepozorného překladu z němčiny, která zvratné přivlastňovací zájmeno nemá — k výrazu v podmětu jednou náležitě odkazuje zájmeno *svůj*, podruhé tzv. osobní přivlastňovací zájmeno *její*.

Jak to tedy se zájmenem *svůj* je: Uvedenou poučku je třeba zpřesnit tak, že *svůj* přivlastňuje nositeli (původci) děje, signalizuje totožnost s ním; v základním případě vystupuje ve větě jediný nositel děje, označený právě jejím podmětem (*dcera Joan Crawfordové*). Často se tu však objevují i další nositelé děje, kteří jsou pak spjati s ději vyjádřenými neurčitým slovesným tvarem (infinitivem), podstatným nebo přídavným jménem slovesným, příp. podstatným jménem dějovým. Také k těmto nositelům děje se může zájmeno *svůj* vztahovat: *ošacení umožňuje* člověku formovat *svoji identitu, vyšetřují* ho *za* předpisování *heroinu svým pacientům, současný tvrdý kurs byl vyvolán* potřebou režimu *eliminovat své odpůrce. Svůj* zřejmě je plně přijatelné tehdy, jestliže bychom mohli dějový výraz beze změny zbytku syntaktické konstrukce převést na určité sloveso ve vedlejší větě, v níž by byl nositel děje podmětem: *vyšetřují ho za to, že předpisoval heroin svým pacientům.* Při současném výskytu několika nositelů děje ve větě pochopitelně snadno dochází k dvojznačnosti; až z kontextu vyrozumíme, ke kterému z nich se zájmeno *svůj* vztahuje: *nechal jsem ho přečíst svůj referát.*

Pro zájemce o podrobnější informaci ještě dodejme, že způsoby užívání zájmena *svůj* už před lety důkladně popsali František Daneš a Karel Hausenblas (ve sborníku *Slavica Pragensia IV*, Praha 1962). Přehledný výklad lze najít také ve třetím svazku akademické *Mluvnice češtiny*, v kapitole o textové syntaxi. To jsou publikace vědecké; příznivcům populárního čtení připomínáme *Malého průvodce po dnešní češtině* od F. Daneše — a milovníkům starých textů nedávno znovu vydanou *Gramatiku* Jana Blahoslava.

-pm-

Z místopisu malostranského

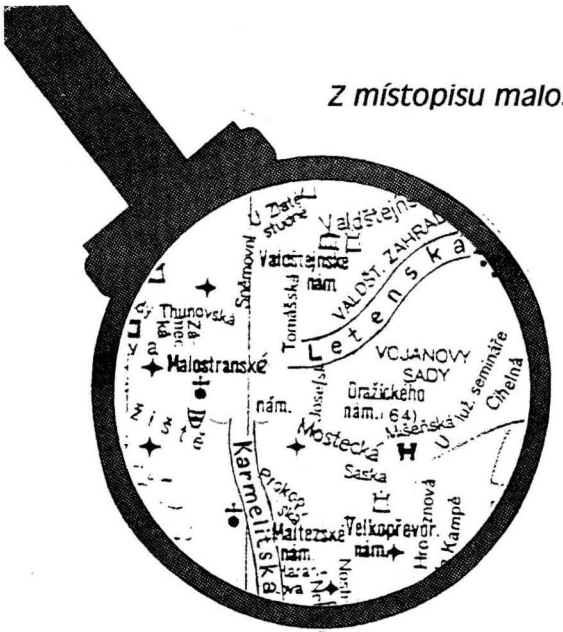

Vzdálenost Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy od Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR činí asi jeden kilometr (z Karmelické do Letenské ulice). Přijmeme-li — a to s velkou benevolencí — za fakt, že až do jara letošního roku se od dubna roku loňského v Karmelické váhalo ...

(dopis k letní „pravopisné válce", LidN 3. 8. 1994, s. 12)

Máme tedy příležitost zamyslet se nad názvy ulic neboli hodonymy (řecky *hodos* ‚cesta'). Ať už reálně nebo potenciálně, existují názvy ulic odvozené od jmen příslušníků řeholí, příp. jiných hnutí či národů : *Karmelitská* (karmelitáni), *Minoritská* (minorité), *Barnabitská* (barnabité), *Johanitská* (johanité), *Husitská* (husité), *Chetitská* (Chetité). Kdo tuto spojitost necítí — a navíc se neobtěžuje prohlédnout si název ulice v adrese nebo na uliční tabuli —, ten ovšem může názvy této skupiny přichýlit k početnější skupině názvů odvozených od slov na *-ík, -ice* ap.: *Kamenická* (kameníci), *Zlatnická* (zlatníci), *Soukenická* (soukeníci), *Zahradnická* (zahradníci), *Vršovická* (Vršovice), *Sušická* (Sušice), *Trojická* (Nejsv. Trojice) atd.

Vlastní jména jsou už prostě taková, že mají svůj specifický pravopis, který vyžaduje věcnou obeznámenost. Jen tak po sluchu nelze odlišit ulice Sirovátkovu od Syrovátkovy, Tauschovu od Taušovy. (Proto také je pravopisná úprava rušící rozdíl mezi psaním *Na výtoni* a *V Nuslích* teoreticky scestná. Proto také vrtím hlavou nad účelností seznamu „základních podob" [?] příjmení v novém vydání Slovníku spisovné češtiny.)

Jen tak po sluchu by *[karmelická / karmelitská]* nabízela dokonce ještě jedno psaní: *Karmelidská.*

-dl-

Jak je důležité míti Pilipa

Jarmareční píseň o té velké pravopisné patálii

O pravidlech pravopisu
od pondělka k pátku
vedou ctění profesoři
převelikou hádku.

Jedni píšou tak, jak slyší,
druzí staročesky:
proč by měli profesoři
respektovat mezky?

Otažte se mistrů pera,
všichni budou proti –
ať si svoji mateřštinu
przní hotentoti!

Jedni píšou staročesky,
druzí tak, jak slyší,
aby nám byl český jazyk
zasejc vo fous bližší,

dyk sme všeci demograti,
f tom je velká šance,
aby každej analfabet
platil za vzdělance.

A ti další, extremisté
s rozharanou duší?
Že prý všecky ypsilony
bez milosti zruší!

Zkrátka v českém pravopise
vládne velký zmatek,
ke zděšení školních dítek,
tatíků i matek.

Aby zčerstva odvrátili
pravopisná zvěrstva,
obulí se do pravidel
hoši z ministerstva.

Ale že jim při tom radil
vždycky jiný rádce,
každá verze pravopisu
platila jen krátce.

Žurnalisté povykují,
národ špulí pysky,
že mu kvůli levopisu
unikají zisky.

Kdyby nové učebnice
měly skončit v stoupě,
ono by to – vedle ztráty –
vypadalo hloupě.

Udeřili na ministra,
ale k naší chvále
vyřešil to s elegancí
Šalamouna krále.

Rozlouskl tu patálii,
vyňal jádro z pecky –
ze všech možných pravopisů
budou platit všecky.

Aspoň že tak, chválabohu!
Hůř by bylo, kdyby
Zbišek višel z Pišel nebo
kočki žrali ribi.

Čert vem tuhle patálii,
čert vem všecky znalce,
kteří si své levopisy
vycucali z palce!

Poučení z toho plyne:
pište, jak vám libo –
lízink, nouhau, bejsból, Čekmejd,
cimrfraj a Čibo.

A já, xakru, jak já budu
psát své třesky plesky?
Proč bych měl psát hotentotsky,
když už umím česky!

Jiří Žáček

Se svolením autora přetiskujeme z RP 19. 8. 1994

Následujícím článkem otvíráme diskusi o jazykové kultuře: nechat volný trh — anebo budovat obranu hodnot?

K čemu kodifikační grémium

V březnu 1994 na semináři pracovníků škol a Ústavu pro jazyk český AV ČR, která z iniciativy Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy projednala přístup našich škol k novým pravopisným pravidlům, bylo přijato také důležité rozhodnutí: ustavit kodifikační grémium.

Je to podle mého názoru velmi moudré doporučení. Grémium obnoví činnost podivně zrušené pravopisné komise ÚJČ a kromě pravopisu může také obsáhnout spisovnou výslovnost, tvarosloví a slovní zásobu současné češtiny.

S přípravou grémia souvisejí úvahy na témata:

- kdo bude jeho garantem a komu bude grémium odpovědné,
- jaké bude jeho složení,
- jakou bude vyvíjet činnost a jaké budou jeho kompetence,
- kdo tuto činnost bude financovat.

Odpovědět na tyto (a jistě i další) otázky nelze najednou a nebude to vždy snadné.

Za možný považuji tento postup ustavení a činnosti kodifikačního grémia:

1. Ústav pro jazyk český AV ČR se de facto vzdal opovědnosti za závaznost pravopisných pravidel, ačkoliv je formuloval a vydal. Přesto — snad právě proto — by měl být zastoupen v předsednictvu grémia (v přípravné komisi nebo podobně). Další institucí, která grémium ustaví a která stanoví jeho generální obsah, je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. V přípravné komisi by měli pracovat také bohemisté z vysokých škol, kteří se věnují spisovnému jazyku v teorii i v praxi, zástupce Jazykovědného sdružení ČR, učitelé ze středních a základních škol a zástupce kulturní veřejnosti s pozitivním vztahem ke spisovnému vyjadřování (spisovatelé, novináři, překladatelé aj.). Vztah spisovatelů a publicistických žurnalistů ke spisovnému vyjadřování je problematický, protože u nich často převažuje hra s jazykem (eleganci dávají přednost před realismem); proto bych vítal spíše žurnalisty, a to zase spíše z oboru zpravodajství než politické nebo kulturní publicistiky. Složení přípravné komise by mělo respektovat i regionální aspekt, tzn. Praha by v něm neměla mít totální převahu. Bude účelné přihlížet také k tomu, aby byly zastoupeny instituce a osobnosti kompetentní v kodifikaci psané i mluvené komunikace. U všech by mělo jít o kompetenci v oboru **věcné** (nikoliv persvazivní nebo beletristické) **komunikace**.

Za vhodného garanta lze považovat Ministerstvo školství. Mohl by to být i ÚJČ za předpokladu, že pozitivně zformuluje svůj vztah k jazykové výchově a k péči o spisovný jazyk.

2. Grémium by mělo nejdříve definovat „filosofii" spisovného jazyka v současných společenských i jiných podmínkách. Aby měla jeho práce koncepci a perspektivu, mělo by (v komunikaci s kvalifikovanou veřejností) ujasnit např. tyto otázky:

- Existuje u nás potřeba „konzervativnějšího" spisovného vyjadřování, anebo u nás existuje již jen „**tzv.** spisovný jazyk"?
- Kdo patří do kategorie tzv. „směrodatných zdrojů normy spisovného jazyka", kdo více a kdo méně?
- Je spisovný jazyk také kulturní hodnotou, anebo jen nástrojem veřejné komunikace?
- Mají se mluvená a psaná forma spisovného jazyka podporovat v jejich konvergentních, anebo divergentních tendencích?
- Je vůbec přijatelný (do jaké míry je přijatelný) tzv. intervencionalizmus, prognozování, péče o kulturu jazyka? Anebo má být jazyk ponechán spontánnímu vývoji?
- Má spisovný jazyk spojovat české národní společenství, anebo „přirozený úzus" pražského prostředí má být rozšiřován na teritorium východnějších oblastí republiky?
- V kterých komunikačních sférách věcné jazykové komunikace, psané i mluvené, se předpokládá povinnost rigorozního spisovného vyjadřování?
- Jaké mají být metody zjišťování jazykové normy a jaké mají být metody komunikování lingvistických odborníků a institucí s kulturní a kulturně se chovající veřejností?
- Bude zájem o spisovný jazyk, jeho kulturu a normu i kodifikaci výhradně (přednostně) předmětem činnosti grémia a jeho spolupracujících institucí a osob, anebo bude (po vzoru USA) diverzifikován a stane se „předmětem svobodného podnikání" (Garvin) redakcí, nakladatelství a přirozených neformálních „dobrých vzorů"? (U nás spíše siláků.)
- Jsou dodnes potřebné a inspirující usnesení a doporučení bohemistických sjezdů z let 1968 a z konferencí reprezentovaných sborníky, jako např. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti, Jazyková politika a jazyková kultura* a *Dynamika současné spisovné češtiny*?
- Považuje se za kulturní řečové chování chování pěstěné a vytříbené, anebo chování pragmatické, vedoucí k úspěchu v komunikaci?

Na tyto a další otázky zatím nikdo u nás neodpověděl. Část lingvistické veřejnosti je ctí a rozšiřuje, část naopak je pokládá za překonané. Dokud nebude grémium mít jasnější a jednoznačnější vztah např. k pojetí stratifikace, diferenciace a funkčnosti národního jazyka a jeho útvarů, jak je vypracoval Pražský lingvistický kroužek, bude jeho činnost probíhat v podobě dialogu mezi hluchými. Lingvistické veřejnosti dluží na tomto poli své vyjádření Ústav pro jazyk český. Zatím to neučinil. Vede to ke zpochybňování jeho role v minulosti, v současnosti i v budoucnosti.

3. Praktická činnost grémia by měla být koncepční, poradní a organizační. Možnosti její činnosti mohou být např. tyto:

- Jmenovat týmy pověřené dílčími kodifikačními úkoly, např. pravidly pravopisu, spisovné výslovnosti, malých a středních mluvnic, slovníků a stylistik, zejména pro školy, redakce, překladatele, nakladatelství aj. Být jediným garantem jejich reprezentativnosti.
- Činnost dílčích týmů (většinou pracujících přechodně na splnění konkrétních úkolů a edicí) by grémium mohlo koordinovat a financovat.
- Financování je možné jednak ze zdrojů participujících institucí (MŠMT, AVČR), jednak z účelových garantů. Do spektra zájmů a úkolů lze zařadit i výzkumné a diplomové projekty bohemistů — srov. např. výzkum jazykové situace ve spolupráci UK Praha, MU Brno a Ostravské univerzity. Existuje také řada grantů ÚJČ a jiných VŠ, práce na korpusu spisovné češtiny apod., které je žádoucí koordinovat tak, aby byly propojitelné a navzájem využitelné. Určité úkoly může grémium vypsat.
- Grémium by mělo mít malý tým, který by splnil další požadavek porady z března 1994: lepší komunikaci s veřejností. I zde zůstávají nesplněny slíbené možnosti z minulosti: vydávat doplňky k pravidlům či ke slovníkům, zasílat průběžně zájemcům a masmédiím jazykové koutky apod.
- Také organizační a pracovní otázky činnosti jsou podstatné. Např. by mělo být jasné, zda je výhodné vydávat Pravidla pravopisu (dokonce ve školní a akademické verzi), či Pravidla jediná, zda místo pravidel výslovnosti, pravopisu apod. nevydávat střední Slovník spisovné češtiny, který by v heslových statích uváděl problematické jevy pravopisné, výslovnostní, tvarové i stylové.

Uvedené úvahy jsou jen úvahy a předpokládají kritiku. Pro začátek by asi bylo vhodné, aby MŠMT ustavilo přípravný tým a činnost grémia uvedlo v chod. Další činnost pak plánovat a organizovat postupně. Důležité bude získat loajalitu veřejnosti, masmédií, školského resortu, kulturních institucí a zainteresovaných vědeckých orgánů a organizací.

Jaroslav Bartošek

Pozn. red. Po delších jednáních bylo složení grémia navrženo a projednáno na MŠMT. V r. 1995 by grémium mělo začít svou činnost. -ul-

Strach a bání

(o osobní bezpečnost i o budoucnost naší lexikografie)

Hobulet (Holešovice — Bubeneč — Letná) 15/1994, s. 1.
anketní otázka: *Cítíte se bezpečně v Praze 7?*
v jedné z odpovědí: *Možná ty babky starý, že maj bojara, ale my mladý ne.*

Mít bojara — obecně česká obměna k dětskému *bojim, bojim* či k „dospělému" *bojí se;* srozumitelná a v kontrastu s představou ruských bojarů (či bývalého ministra zdravotnictví) malebná. Vzpomněl jsem si na synonyma: *má bobky, má lepičku, lepí mu.* SČFI (Slovník české frazeologie a idiomatiky; recenzovali jsme v předminulém čísle) z té čtveřice neuvádí nic. ŠJČ (Ouředníkův Šmírbuch [jazyka českého]) rovněž nic. Nový i starý SSČ (jednosvazkový Slovník jazyka českého) pochopitelně taky nic.

Silácké a velmi nízké *posranej až za ušima* uvádí SČFI i ŠJČ; Ouředník pak mezi 43 výrazy pro *mít strach* uvádí i kurioza jako *bejt poplivanej vod žížal, prdelí cvikat vostnatej drát.* Zřejmě však existuje i v rámci obecně české frazeologie vrstva obratů vyšších, slušnějších, ale přesto jadrných (bratia Slováci by povedali *írečitých)* — a ta uniká jazykovědcům pod rukama: je přece jasné, že nemohou být všude a slyšet všechno.

Pročež hážu rukavici těm nesčetným mladším, kteří (leckdy i právem) ironizují uznávané slovníky pro jejich neúplnost; zvláště pak studentům bohemistiky v království i markrabství. Rukavice-výzva zní: dokážete tyto dosud nezaznamenané obecně české obraty sbírat, zaznamenávat, opatřovat údaji o tom, jak staří lidé jakého sociálního postavení a na kterém území jich používají, a posílat nám je? Stránky našeho časopisu jsou vám otevřeny.

Pamatujte, že kdo neshromažďuje, rozptyluje. Že bez stovek excerptorů a sběratelů by nebylo Příručního slovníku a nebude nikdy aspoň jakýstakýs tezaurus jazyka českého. Že necháte-li tu rukavici nezvednutou, můžeme se nad budoucností české lexikografie leda *dělat tenký.*

Josef Šimandl

Základní systémy strojového překladu

V posledních letech dochází v zemích západní Evropy a v USA k prudkému rozmachu strojového překladu. Není to způsobeno jen zdokonalováním výpočetní techniky (podstatně větší rychlosti, které dovolují obrovské množství porovnávání dat, a podstatně větší kapacity, které dovolují mnohem větší slovníkové soubory), ale také ekonomickou potřebou. Téměř milion lidí se zabývá v zemích EHS profesionálně překla-

datelstvím a mnoho milionů lidí překládá v rámci svých pracovních povinností alespoň několik hodin týdně. Nejlepší strojové překlady dnes dosahují 70% úspěšnosti: Je to málo nebo hodně? Text z 30 % závadný jistě není příliš uspokojivý — ale na druhé straně se uspoří 70 % lidského času, který by zabralo mechanické vyhledávání ve slovníku. Při cenách za hodinu dobrého překladatele jde tedy o značnou úsporu.

Podpora překladu se rozvíjí především dvěma směry: vytvářením rozsáhlých slovníkových souborů, orientovaných především na odbornou terminologii, a vytvářením systémů, které v určité tematické oblasti směřují k poměrně správnému překladu.

Velkých slovníkových souborů je jen pro angličtinu již více než dvacet, často jsou tak veliké, že musí být publikovány na CD-ROMech. Počet těchto souborů stále roste a jejich využívání a prodej se prudce zvyšují.

Pokud jde o systémy skutečného strojového překladu, jsou z hlediska české, trochu puritánské tradice, využívány ve značném rozsahu. V minulém roce jedna soukromá firma přeložila strojovým způsobem pro vlastní potřebu 45 milionů slov, počet firem v Anglii a Americe, které ročně překládají více než deset milionů slov, jde do desítek. Nejoblíbenější jsou tři systémy:

- *PC-Translator (výrobce Linguistic Products)*
- *Language Assistant (výrobce MicroTac Software)*
- *GTS (výrobce Globalink)*

Podrobnosti lze nalézt např. v článcích:

Lawson, Veronica — Vasconcellos, Muriel: Forty Ways to skin a cat: users report on machine translation. Aslib Proceedings, 46, 1994, č. 3, s. 83-87.

Nkwenti-Azeh, Blaise: New trends in terminology processing and implications for practical translation. Aslib Proceedings, 46, 1994, č. 3, s. 67-74.

Vladimír Smetáček

Muži, ženy, počítače... a propast, která je dělí

Obálka letošního květnového Newsweeku inzeruje komiksově dramatickým způsobem téma, které může potěšit jak sexisty, tak feministky — a koneckonců i jedince, jejichž světonázor není ve vztahu k oběma táborům ještě vyhraněný. Jde o téma Muži, ženy & počítače.

Proč se o tom zmiňovat v časopise zaměřeném na jazyk? Proto, že jde mj. taky o to, jak propastně rozdílně prý muži na jedné a ženy na druhé straně s počítači a jejich prostřednictvím ***komunikují****. Kromě toho je mužský a ženský „jazyk" lingvistickým šlágrem posledních let — ať už to souvisí s čímkoli.*

Mezi jinými přispěla do Newsweeku i Deborah Tannenová, autorka objemného (330 stran) spisu o rozdílech mužské a ženské komunikace. Knížka se jmenuje Ty mi prostě nerozumíš, nese podtitul Ženy a muži v konverzaci, vyšla v roce 1990 a na žebříčku bestsellerů zveřejňovaném v New York Times se udržela 10 (slovy: deset) měsíců. Zmíněna je zde proto, že autorka na ni ve své newsweekové úvaze skrytě, leč důkladně a důsledně odkazuje.

O co vlastně v knize jde? Na začátku stojí rozdílné ***proč*** *a rozdílné* ***aby*** *— důvody a cíle komunikace. Tannenová soudí, že muži komunikují proto, aby získali společenské postavení a nezávislost, ženy proto, aby nebyly samy. Muži se svým komunikačním chováním ptají „Respektujete mě?", ženy kladou otázku jinou, totiž „Máte mě rádi?". Muži komunikují proto, aby předávali a získávali informace, ženy proto, aby navazovaly a pěstovaly vztahy. A právě z této rozdílnosti „jazyků", jimiž se mluví a skrze něž se naslouchá, plynou mužsko-ženská neporozumění, nedorozumění a konflikty.*

Jen na okraj by se tu možná hodilo připomenout (podrobněji v rec. v časopise Slovo a slovesnost 53, 1992, s. 221-224), že četnými příklady ze života ilustruje autorka v knížce i problémy komunikace školní: učitelka a žák, učitel a žákyně si mnohdy nerozumějí právě proto, že ona je ona a on je on — a jejich komunikační chování prostě směřuje jinam.

A jak je to s jazykem žen, mužů a s počítači? Podle názorů citovaných v Newsweeku jsou rozdíly mezi počítačovou komunikací žen a mužů neméně výrazné. Vše zřejmě do značné míry vyplývá už ze základních postojů obou pohlaví k počítačům: zatímco muže většinou fascinuje technická stránka věci (chtějí pokud možno nejlepší zařízení, jaké si mohou dovolit, a navzájem se trumfují rychlostí mikroprocesorů nebo velikostí paměti), ženám je obvykle vnitřek počítače upřímně

lhostejný. Muži chtějí počítač zcela ovládnout, podmanit si ho (a jsou pro to ochotni studovat do noci mnohasetstránkové manuály); ženy naproti tomu zkrátka chtějí, aby počítač spolehlivě fungoval, jak má (pokud tak nefunguje, nelistují v manuálech, ale snaží se u někoho — zpravidla u nějakého muže — zjistit, co dělat). Navíc, jak se zdá, obě pohlaví podvědomě berou počítače jako typicky mužskou záležitost, třeba jako kopanou nebo auta.

Pokud jde o komunikaci mužů a žen prostřednictvím počítače (v rámci různých počítačových sítí, diskusních skupin v systému elektronické pošty ap.), lze ji z valné části charakterizovat hlavními rozdíly citovanými výše z knihy D. Tannenové, tj. např. tím, že muži komunikují spíše proto, aby předávali informace, kdežto ženy proto, aby navazovaly a pěstovaly vztahy. Do hry však vstupuje i důležitý fakt, že komunikace prostřednictvím počítače je značně anonymní, neosobní nebo aspoň nepřímá v tom smyslu, že komunikující nestojí tváří v tvář svému partnerovi a v případě větších diskusních skupin ho často ani nezná. Tato skutečnost, jak se zdá, hraje důležitou roli zejména u mužů: údajně je vede k větší komunikační přímosti a otevřenosti. v horším případě to znamená, že jejich e-mailová sdělení mají šťavnatost projevů slýchaných v restauracích čtvrté cenové skupiny, a směřují-li navíc k ženskému adresátovi, bývají plná vyzývavosti a dvojsmyslů. v lepším případě jsou naopak výsledkem upřímná sdělení, v nichž muži dávají najevo své pravé city, pocity a názory více než obvykle. Deborah Tannenová k tomu v Newsweeku říká: „Přemýšlela jsem, proč je pro některé muže snazší vyjevit své nitro právě prostřednictvím e-mailu. Je to kombinací techniky (k níž mají úzký vztah) a nepřímostí psaného slova; právě tak mnozí muži dávají najevo své city v příležitostných poznámkách při řízení auta nebo při nějaké jiné činnosti, což by nikdy neudělali při rozhovoru tváří v tvář. Ten je pro ně příliš intenzívní, příliš nátlakový — a když už jednou začnete, nemůžete přestat. Když je mezi vámi počítač, je to bezpečnější."

Bylo by zajímavé zjistit, zda se stejné rozdíly v postojích k počítačům a v počítačové komunikaci projevují i u nás. Některé jistě ano, jiné spíše ne. Něco už naznačilo 33. číslo Reflexu z 8. 8. 1994: zatímco Newsweek — jak už jsme řekli — ujišťuje, že ženy zkrátka chtějí, aby počítač spolehlivě fungoval, publicistka A. Ježková se vyjádřila, že „pro ženy počítač není partner. Zvládnete-li jeho funkce, ničím vás nepřekvapí. Je chladně logický. A to ženám nestačí." (Mimochodem: článek M. Čermáka „Počítače: mužská záležitost?" ve zmíněném čísle Reflexu více méně jen stručně tlumočí to, co bylo otištěno v Newsweeku — bohužel aniž se v něm jméno Newsweek vůbec objeví. Takže i když se ukáže, že mezi ČR a USA nejsou rozdíly v komunikaci ***prostřednictvím počítačů,*** *je aspoň nesporné, že jsou rozdíly mezi tím, jak komunikuje* ***o počítačích*** *americký a český novinář: jeden uvádí prameny, druhý ne.)*

Elektronická pošta u nás dosud není tak běžná záležitost jako v USA a volné (ne odborné) diskusní skupiny, v kterých by muži popouštěli uzdu svým hospodským komunikačním návykům, v rámci českého e-mailu patrně nijak nebují. Pokud však máte s tímto druhem komunikace vlastní zkušenosti, které by stály za otištění, napište nám.

Alena Macurová — Karel Kučera

Jak nám mluví premiér

A.
Nejprve k tomu *nám:* úvaha o dativu a přivlastňování

Jazykovědec řekne, že jde o zájmeno pro 1. osobu plurálu. Mluvčí jím označuje sebe a další osoby, které chápe jako referenční subjekt — to znamená, že sebe plus další osoby chápe jako celek, k němuž vztahuje děje, stavy, vlastnosti atd. V obratu, že *nám někdo dělá to či ono* (srov. Pavel Bošek, Redutání: *soudruh si nám dobře vede na Ostravsku; někdo se nám směje nám)* je toto zájmeno užito ve 3. pádu, jehož význam stojí za zamyšlení.

Ze školské praxe je známo, že zatímco tvary *my, o nás, pro nás,* ba i *k nám* bývají bez potíží určovány jako tvary zájmena osobního, bezpředložkový 3. pád *nám* žáci zhusta k malé radosti učitelů prohlašují za zájmeno přivlastňovací. Zejména tak činí žáci nezvyklí paradigmatickým, systémovým operacím, třeba utvořit si k zájmenu jeho první pád: a takových žáků přibývá, protože dávat něco vyskloňovat platí už dobrých pár let za tmářství učitelských pedantů. Ovšem, ti, kteří vycházejí z jakéhosi svého vyrozumívání, slyší v tvaru *nám* akt přivlastnění — třeba na základě modelu *dejte **nám** peníze, a budou **naše.*** Tradiční terminologie tady poněkud zavádí, protože *naše peníze* zájmenem zvaným přivlastňovací vlastně neoznačuje momentánní *akt přivlastnění,* ale (trvalý) *stav vlastnění.* Říkat *zájmena vlastnicí* nebo *vlastnická* by se nám chtělo asi tolik jako zavádět na semafory místo zelené třeba modrou. Ostatně výraz *přivlastňovací* nelže, jen pojmenovává z jiného pohledu: označuje příslušnou skupinu zájmen (adjektiv, pádových tvarů) ne podle věcného významu, ale podle jazykového pojmenovacího aktu. Tím, že užijeme posesivum, uvedeme vlastníka neboli *přivlastníme.*

Obecný význam bezpředložkového 3. pádu je, že uvádí tzv. beneficiáta[4], někoho, komu se činí dobro. A abychom se dostali na tak obecnou úroveň, která nám umožní *(nám umožní:* budeme mít víc možností, a to je dobré) popsat většinu případů užití dativu, zaveďme si dobro jako proměnnou, která může nabývat hodnot kladných (prospěch), záporných (neprospěch) i hodnoty nulové (tam, kde lze o prospěchu či neprospěchu rozhodnout stěží). Potom lze jako beneficiáta (přesněji příslovečné určení beneficiáta) vyložit případy jako *Umyli nám okna* (prospěch), *Rozbili nám okno* (neprospěch), *Podívali se nám do okna* (podle situace prospěch nebo neprospěch, ale třeba taky ani jedno ani druhé, neboli nulová hodnota, pouhé uvedení vlastníka, že se totiž podívali do *našeho* okna); podobně *Trvalý pobyt ve velkoměstě nám nesvědčí, Popřáli nám k svátku, Vynadal nám do idiotů;* a konečně i *Dali nám slušnou sumu,* tradičně zplošťované na předmět ve 3. pádu: význam, od kterého má 3. pád i své jméno *dativ* (latinsky *dátívus,* pád dávací;

---

[4] V moderních syntaxích (u nás zejména Grepl-Karlík) je zavedený *beneficient* — jenže to já jako latiník těžko trávím. Opírá se to o *facere : faciens, koeficient* ap. Avšak
A. *beneficere* latina nezná, jen *benefacere* a pak středověké *beneficiare;*
B. tvary *-ens* i *-ans,* podobami *-ent* i *-ant* se vyjadřuje **agens,** kdežto my chceme označit naopak **příjemce** „dobrodiní".
Klasické sloveso by nabízelo neprůhledný výraz *benefakt (< benefactus* osoba, anebo *benefactum* čin?). Proto tedy *beneficiatus, beneficiát.*

rusky *datel'nyj*, po česku *„dánek"*). Obecným významem beneficiáta lze vyložit i původ dativu kontaktového, jemuž se nevhodně říkávalo *etický* (jakápak je v něm *mravnost?*): *Byla ti sem v sádku* = „pro tebe, kvůli tobě to povídám, ty se tím potěš, ty z toho měj prospěch" — ale také „tys mě přiměl(a) k hovoru, tebe mám za podnět k řeči". A označení podnětu je druhý obecný význam 3. pádu: *Divili se nám, Divili se pražským zvláštnostem, Těší se dobré pověsti.* Kdybychom chtěli konstruktivně bourat tradice, mohli bychom mluvit o příslovečném určení podnětu; tradicionalisté jsou odkázáni na váhání mezi předmětem a příslovečným určením příčiny.

V otázce, jak **nám** mluví premiér, může někdo slyšet přivlastnění: tím zájmenem se přihlašujeme k tomu, že je to *náš* premiér. (Proti gustu žádný dišputát; jenže mechanismus, jímž se někdo stane premiérem, je natolik zprostředkovaný, že my, řadoví občané a voliči, máme jen velmi málo co mluvit do toho, který politik se premiérem stane, takže hovořit o *našem* premiérovi je skoro takové jako říkat *naše* hvězdné nebe nad hlavou: ale i to si lidé přivlastňují z toho titulu, že je nad *našimi* hlavami.) Spíš sledujme význam beneficiáta. Totiž to, jak mluví premiér našeho státu — zase jedno nepříliš reálné, ale pro dobrý životní pocit cenné a státotvorné přivlastnění —, vrhá hodnotící světlo i na nás, a tudíž nám z toho vzchází v očích okolního světa buď prospěch, anebo neprospěch.

Rád bych ještě předznamenal, že odcizující zprostředkovanost, o které jsem se zmínil, způsobuje mj. to, že našeho premiéra (přítomného i ty minulé) čtu a poslouchám značně výběrově a příležitostně — a nejsem tedy disponován k tomu, abych mohl podat charakteristiku mluvy Václava Klause od počátků jeho výkonu premiérské funkce. Nicméně prezentace jeho mluvy v Týdeníku Rozhlas, 29/1994, s. 2 — zdá se mi — po otázce, jak nám mluví premiér, přímo volá.

B.
A jak nám tedy — skrze média — mluví

(redaktorka Českého rozhlasu Lucie Weissová:) **Včera jste jednal s albánským premiérem panem Aleksandrem Meksim o případném úvěru až do výše jedenácti milionů** (mimochodem, paní Weissová: čeho? dolarů? korun? albánských leků? ECU?), **který by Česká republika poskytla Albánii. Na co by byly tyto peníze určeny a v čem je pro nás tato investice výhodná?**

Albánská vláda se podle mého názoru výrazně a zřetelně snaží transformovat zemi, která žila v podmínkách naprosto neuvěřitelných, ještě podstatně odlišnějších od podmínek světa našeho. Nicméně, myslím, že jde Albánie dopředu, a dojem, který si člověk o ní dělá už z několikerého setkání s politiky (nikdy jsem Albánii nenavštívil), je poměrně dobrý. Albánie vytváří ještě 60 procent svého hrubého domácího produktu: zemědělství. Čili zemědělské stroje, případně stroje pro potravinářský průmysl, pro zpracování v zemědělských produktů, jsou pro ně věcí naprosto klíčovou a oni by si rádi tyto výrobky nakoupili z České republiky. To je v našem zájmu. (...)

Chtěla bych se ještě vrátit k jednomu incidentu z minulého týdne. Člen ochranky ministra Baudyše prostřelil palivovou nádrž letadla, ve kterém ministr cestoval. Nic

se nestalo. Letadlo šťastně přistálo, incident tedy vypadá spíše směšně. Zarážející však je, že téměř týden byla veřejnosti předkládána úplně jiná verze této události.

To, co se stalo, je skutečně absurdní, nepochopitelné. Mám pocit, že je to věc, která se prostě stát nesmí a nemá, je to hrubá, neskutečná chyba, pro kterou nemám z žádné strany omluvu. To letadlo neletí jenom do Švédska, ale taky přes oceán a tam přistání za dvacet minut není možné. Takže po této stránce mě to zlobí opravdu více, než po stránce ututlávání. (Jak si snad vzpomenete, ta první verze zněla, že závadu objevili na letišti a šťastně ji zneškodnili. Výraz „ututlávání" je tady eufemismem: oni nejen zamlčovali, ale přímo lhali. Ostatně sám obrat „zlobí mě to po stránce ututlávání" čpí ouřadem, frází a neupřímností přímo papalášskou — ačkoli „živý" Václav Klaus vyzařuje spíš racionalitu a noblesu.) *Páni vojáci asi měli prvotní tendenci o tom radši nemluvit, to bych nebral jako utajování před veřejností, ale spíš v tom vidím docela přirozený lidský princip.*

Tak vida: výraz ***neskutečný*** se *nám* (k našemu prospěchu, tj. k obohacení jazyka, nebo k našemu neprospěchu, tj. k jeho znepřesnění?) z hovorových, domáckých a novinářských obratů jako *neskutečně veliký* (tak velký, že to, jak se říká, „ani není pravda"), *neskutečný nepořádek* (který je skutečný, až to bolí) dostal až do mluvy premiéra tam, kde by měl říci, že šlo o **skutečnou** chybu. Premiér se tedy vyjadřuje *strašně nekonvenčně* (a to *strašně* máme taky tak rozostřené, že to může znamenat nejen „odpudlivě, až to nahání hrůzu", ale i pouhé „velmi", což také otvírá možnost výkladu ve smyslu kladném i záporném). — Pozoruhodný je dále ten „docela přirozený lidský princip". Slovo *princip* má přinejmenším dva významy, takže jsme na rozpacích. Buďme vstřícní a předpokládejme, že pan Klaus měl na mysli *obecnou zákonitost*, že lidi radši lžou, než aby přiznali svoje chyby. *Princip* však znamená také *zásada* (srov. časté obraty *z principu / principiálně souhlasit* ap.) — a tady už je hůř: má snad být takové lhaní zásadou vůbec nebo aspoň ve státní správě? Má být zákonité? Řekl bych, že zásady a zákony (principy) si naopak stanovujeme, abychom nebyli cloumáni tzv. přirozenými, tj. zpravidla velmi nízkými pohnutkami. Kdyby tak pan Klaus řekl, že ono lhaní je docela běžný úkaz, který však odporuje morálním principům, byl by nám sympatičtější, ale možná bychom se podivili, kde se v mluvě tohoto proslulého pragmatika berou morální principy. To, že použil slova *princip* nepřiléhavě, **nám** vlastně zachovalo Klausovu identitu.

Hůře je s výrokem, že *Albánie vytváří ještě 60 procent svého hrubého domácího produktu: zemědělství.* Tam patrně mělo stát (bez dvojtečky) *zemědělstvím / prostřednictvím zemědělství / v zemědělství* — ale o to až tolik nejde. Citovaná formulace totiž vyvolává absurdní otázku, zda zbývajících čtyřicet (nezemědělských) procent vytváří Albánii někdo jiný, nebo zda Albánie vytváří hrubý domácí produkt nějakého jiného celku (a to ze 40 %, přičemž toho dosahuje zemědělstvím). Ekonom v postavení premiéra by snad mohl vědět, že nemluví-li k ekonomům, které při znalosti věci ani nenapadnou scestné významy, **měl by se vyjadřovat obratněji. Ale budiž také řečeno, že bych nechtěl být v jeho kůži: kdesi ho odchytí novinář, nahraje si jeho nepřipravenou řeč a ze samé úcty ji přepíše tak doslova (?), že v ní nechá i jazykové kazy, které by kdekoli jinde upravil.**

To je řekněme benevolentnější výklad; ale pravdě blíže se zdá být, že v Týdeníku Rozhlas se občas — zejména takhle v době letních dovolených — nevěnuje premiérovým a prezidentovým slovům náležitá péče: v čísle 27/1994 čteme, že Klausův den „začal velmi **rannou** snídaní s velkou skupinou podnikatelů" (ranné je krvácení; že by tam bylo, probůh, došlo na kordy?) a že podle Václava Havla „Parlament je kolektivní těleso, s jakýmsi kolektivním rozumem, kde se velmi složitě hledá **koncenzus".** V tomhle pro redaktory (David Šťáhlavský, Eva Hůlková) není omluvy: od nich jako od profesionálů jsou to, řečeno „klausovsky", hrubé, *neskutečné* chyby. Ostatně pro odhalitelnější chyby na nižších jazykových rovinách netřeba chodit daleko: v ukázce, kterou jsme citovali, si pozorný čtenář jistě povšiml *po této stránce mě to zlobí opravdu více, než po stránce ututlávání; nicméně, myslím; pro zpracování* ***v*** *zemědělských produktů.*

Vraťme se nyní k prvním dvěma replikám rozhovoru L. Weissové s V. Klausem.

> **Politické grémium ODS se dnes dohodlo v otázce územněsprávního uspořádání na kompromisu, který večer předloží výkonné radě ke schválení. Co vás vede k přesvědčení, že bude tento kompromis přijatelný pro koaliční partnery?**
>
> *Za prvé si myslím, že určitě přijatý bude. My víme, co můžeme nebo nemůžeme, a proto nemá smysl, abychom navrhovali zrušení, pro které by nikdo s námi nehlasoval. Takže smysl je v realizaci, nikoliv v tom, zda je něco přijatelné nebo nepřijatelné pro koaliční partnery.*

Nejde jen o ono „za prvé" bez „za druhé"; to je omluvitelné (ale také redaktorským zásahem vypustitelné) nedomyšlení, jakého se v nepřipraveném projevu dopustí i univerzitní profesor českého jazyka (autentický doklad — *Vidím dva problémy: první ..., druhý ..., další ... a třetí).* Jde zejména o styl replikování. *Co vás vede k přesvědčení, že kompromis bude přijatelný? — Já si myslím, že určitě přijatý bude.* Marně se žurnalistka snaží vypáčit z premiéra důvody nebo sebereflexi. Pan Klaus je k tomu hluchý, vystupuje jako nekomunikabilní — nebo snad přímo takový je: on ví a tvrdí svoje. A takhle **nám** mluví; příklad je to transparentní, ale zdaleka ne ojedinělý.

Je nám to k prospěchu, nebo k neprospěchu? Prvoplánově viděná komunikační analýza nalezla komunikační zádrhel; a to sugeruje hodnocení záporné. A přece: ten, který takto nesympaticky mluví — **a teď kruciální otázka: navzdory, nebo díky tomu, anebo nezávisle na tom, že tak mluví?** -, má zásadní podíl na tom, že Česká republika se dostala do čela postkomunistických zemí.

Otázka lingvistům-pragmatikům (kteří hodnotí řeč jako dorozumívací a jiné úkony): můžeme se jazykovědou dobrat hodnocení jednotlivých jazykových jevů z hlediska jejich účinnosti, když celý (celkový) smysl jazykových projevů, vyjadřovacích způsobů atd. a jejich protichůdná hodnocení závisejí na naprosto nejazykových okolnostech jejich užití? A naopak otázka lingvistům tradičním: můžeme z pouhého jazyka vyvozovat závěry o tom, co jazykové prostředky mohou znamenat?

Josef Šimandl

Taky jste vůl?
aneb o jazyce a lidech s Jiřím Voskovcem

V září 1979 jsem nastoupil v Los Angeles jako asistent Ivana Passera, u kterého jsem se seznámil s veselým pánem; měl elegantní knírek, někdy nosil askot a modrý baret a vypadal jako francouzský malíř: s Jiřím Voskovcem.

Když jsem viděl pana Voskovce poprvé, připravoval večeři s Passerovou družkou, které se říkalo Cesca. Ta se jednou při pečeném okounovi a sladkých bramborech zeptala Ivana, proč říká Jiřímu Voskovci „pane Voskovec" česky a „George" anglicky, a vůbec už ne tak, jak mu říkala ona a jak mu říkali lidi za války v Clevelandu — Voskie Baby. Ivan odpověděl, že si myslí, že „aby říkal panu Voskovci česky Jiří (ne Jirka, to neměl pan Voskovec rád, tak mu říkali doma), to čeština neunese." Cesca nerozuměla. Chtěl jsem jí vysvětlit, že je Voskovec pro nás bůh, ale Ivan mě předešel: „Ne proto, že je Voskovec jako bůh."

Jednou vyprávěl, že šel v New Yorku po ulici a vidí filmaře. Jeden z nich říká anglickou větu, jako například: „You better bring this, kurva, spot..." a pan Voskovec říká: „Promiňte, neřekli jste kurva?" „Jo, to je český slovo." „Já vím, já jsem taky Čech..." A jeden *grip*[5] říká: „To je přeci George Váskovek!" Naučili se to říkat od Miloše Formana a Mirka Ondříčka.

Když něco poslouchal, projevoval naprostý zájem a cele se soustředil. Jednou jsem poznamenal: „Dyť mně už de na třicet, kurva, a ...". Pan Voskovec zkoumal, jestli se to slovo klade doprostřed věty, a já myslel, že spíš na konec. Náramně se mu líbilo to slovo, ne sprostý, ale výraz nelibosti — za jejich dob se říkalo „do prdele". Když jsme větu rozebrali a ukázalo se, že má pravdu, řekl: „Dyk vám to říkám, vole!"

Jednou ho Josef Škvorecký požádal, aby o něm napsal článek, a on nemohl dva dny nic napsat. „Jasná myšlenka se v paragrafu kudrlinek ztratila a pak jí nemůžu najít. Když si ji nezapíšu, tak ji zapomenu a pak si myslím, bůhví, vo co jsem přišel. Pak si to přečtu a vyhodím to. Říkám si, ty seš takovej vůl, Jiříčku, tak teď ta hlavička musí na něco přijít!" A otočil se k Passerovi a zeptal se ho: „Taky jste vůl?" A Ivan odpověděl: „No, a strašnej... Když jsme s Milošem Formanem psali scénáře, tak nás napadla myšlenka a my jsme si říkali, ta je tak dobrá, elementární, že na ní nemůžeme zapomenout. A nezapsali jsme si ji. Pak jsme ji zapomněli a nikdy jsme si na ni nevzpomněli. A později — hlavně abysme zjistili, co to bylo — jsme si to tedy zapisovali a zjistili jsme, že to takový geniální zase nebylo, takže to takový ztráty nebyly."

V osmašedesátém roce napsal z popudu Wericha mému otci do Izraele, že mu vyjednává místo na newyorské universitě, ať otec uvede „své zásluhy". Otec mu odepsal, že napsal několik knížek a nějaký scénáře. Pan Voskovec odpověděl: „Vy jste ale krásnej vůl, nesmíte smlčet své zásluhy."

Při jednom setkání mě vzal za ruku a řekl, abych pozdravoval tatínka a vyřídil mu, že se mu MODLITBA PRO KATEŘINU HOROVITZOVOU moc líbila. A že je to „nádhernej příběh," ale „tatínek ho nasral, že použil toho Jiřího Vaksmana." Otec mu vzkázal, že to jméno našel v pražském telefonním seznamu, a že to nemělo s panem Voskovcem nic společného. Nevěděl, že tatínek pana Voskovce byl hudebník, který odjel se ženou v osmdesátých

[5] filmová služba

letech minulého století do polského Ruska. Dostal nízkou šarži prvního důstojníka, penzi, stal se ruským poddaným a přijal náboženství. A protože byl Slovan, začal si psát jméno Wachsman rusky, tj. foneticky — Vaksman. A pak, když přijel do Rakouska-Uherska, psal to tak dál „a že už nebude Rakušanem". Později si jméno změnil na Voskovec. Po válce se psal Voskovec-Vaksman do svých 16 let a to jméno měl až do amerického občanství.

V pětatřicátém jeli Werich a Ježek do Ruska. Voskovec nedostal vízum, protože jeho otec byl legionář. Ježek se ho ptal, jestli mu to není líto, a Voskovec řekl, že ne. Ježek mu řekl, že je reakcionář, a on jemu, že je vůl. Poslali mu z Ruska „koktavej telegram: pppppppopopopopopopopposísísílálálálálámemememememetitititititelelelelegramgramgram-gramgram", protože v Rusku dostali 500 rublů, které nemohli utratit. Za ten telegram je v Rusku málem zavřeli, protože nevěřili, že to není kód, ten gram, gram, gram, gram. To už šli dozadu a telefonovali policii.

Jednou Passer a Voskovec srovnávali různé druhy klení: čeština je po německém vzoru análního, slovenština podle maďarských a původně tureckých a arabských vzorů pohlavní, zaměřená na matku. Ivan, který chodil na Slovensku do školy, říkal, že ve slovenštině *„idem do hory"* znamená *„jdeme do lesa"*. A vyprávěl, že jednou byli se školou na horách a jeden kluk sjížděl z kopce a narazil *do hory*. Jak upad, zaklel: „Jebem ci boha, i boha toho boha, i boha toho boha, i boha toho boha!" A jak ten spolužák klel na boha toho boha, třeba v tom vzteku něco pochopil. A pana Voskovce napadlo, že „měl smysl pro hierarchii", a řekl, že „ve španělštině je nejstrašnější nadávka *jebám do mlíka tvé matky!* a stačí říct *mlíko*, a už se blejskaj nože."

Jindy Passer přednesl svou teorii o slovanských jazycích, podle které „rozdíly v nich jsou tak směšný; stejný slova znamenaj v každým něco jinýho, že to musel udělat někdo naschvál, že je to fór." A pan Voskovec uváděl příklad českých umělců, kteří se jezdili dívat na moskevské divadlo a po představení se chodili klanět ruským hercům a říkali: „Úžasný, bylo to úžasný .." a málem si klekali. A Rusové si nemohli domyslet, proč, když se tak klaněj, říkaj, že to bylo úžasný, tj. *„strašný"*. A nebo říkali: „Bylo to krásné, krásné divadlo," což znamená *„červený, červený divadlo"*.

S obdivem mluvil o Boženě Němcové a K. J. Erbenovi a těch, „který dali existenci tomu, aby byla čeština legalizovanej spisovnej jazyk", a ještě víc obdivoval obyčejné sedláky, „který udrželi češtinu na vesnicích, těch tři sta let. Bez nich by (on ani můj otec) nemohli vytvořit většinu svý práce."

O své češtině říkal, že jí „mluví líp než Čech. Troufá si v ní na všechno." Říkal, že „v šedesátých letech v Česku považovali Jana Wericha za génia, když přišel s výrazama z angličtiny, jako *vykopnout nahoru (kick upstairs)*. Takový idiomy se daj přeložit, když jsou obrazný, ne sluchový. *Kick* je krásný slovo a neznamená to pouze kopanec, ale taky prudkej pohyb. A ne že by Jan nebyl génius, nebo náramnej pán, ale tydle idiomy vzal z angličtiny." Jednou jsem se pana Voskovce ptal, jak se cítí v angličtině a jak v češtině. Ptal se, jak to myslím, a zdálo se mi, že nechce odpovědět. Prý umí v angličtině víc profesionálních výrazů o filmu a o divadle a jinak to není rozdíl.

Ján Kadár měl teorii, že v Americe si zahraniční režisér nemůže dovolit dát hlavní roli herci s přízvukem. A dát herci, jako byl Jiří Voskovec, „štěk", by se styděl. Zvukař animovaného filmu Pavla Fierlingera *Jak je příjemné mít vlka v domě* prohlásil, že má pan Voskovec v angličtině přízvuk, a to tím, jak pečlivě vyslovuje každé slovo jedním dechem. (Rodilý Anglosas se nadechuje před každou hlavní nebo vedlejší větou, tj. od čárky k čárce.)

Naposled jsem pana Voskovce viděl v televizním seriálu SKAG, s Karlem Maldenem. Za honorář 200 000 dolarů hrál němého jugoslávského dědečka — „Tatu" — v rodině kovodělníka. Po první epizodě seriál stáhli pro nedostatek diváků.

Ten večer, kdy mluvil pan Voskovec o stáří, prohlásil: „Zkušenost mě naučila, že to nejdůležitější je ne neudělat chybu, ale i když to člověk prosral, neztratit glanc. A jít do toho znova." A dodal, že „husiti měli chorál, ve kterým se zpívá, že je svět obluda..." A to je prý „jeden z nejlepších existencionálních výroků, který kdy slyšel."

Josef Lustig

Pozn. red. Josef Lustig je odborný asistent na katedře filmu a komunikace, The American University ve Washingtonu, D.C., kde přednáší během jarního semestru. Každý podzimní semestr tráví v Praze, kde vede program této americké univerzity, připravovaný ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK a FAMU. v Čechách v létě natáčí krátké filmy se svými studenty (např. v r. 1994 to byl *Návrat* podle příběhu spisovatele a historika Jana Wienera) a během školního roku nepravidelně publikuje (v Lidových novinách a Listech).

-ib-

I z češtiny do češtiny se dá překládat

Dokázali byste přeložit z texaské češtiny do naší češtiny následující noticku, kterou v roce 1985 otiskl čechoamerický týdeník Našinec?

Od nezaměstnání podpory ku zaměstnání výcviku a jídelních známek, Reagan adm. ustanovila drastické useknutí ve výpomoci ku nezaměstnaným, a srazila některé programy až 45 procent.

Náš návrh:

Reaganova administrativa schválila rozsáhlé omezení prostředků týkající se různých forem pomoci nezaměstnaným, od podpory v nezaměstnanosti až ke zvyšování kvalifikace a k poukázkám na potraviny. Prostředky na některé formy pomoci byly sníženy až o 45 procent.

Karel Kučera

CO DOKÁŽE POZITIVNÍ REAKCE

Jestliže svého komunikačního partnera pozorně posloucháme, ba dokonce mu i empaticky nasloucháme, vytvořili jsme základní předpoklad pro pozitivní komunikaci. Dalším krokem je reakce na partnerovu repliku (na jeho sdělení, otázku, povzdech, apod.). I zde se nabízí mnohastupňová škála různě zabarvených reakcí, od maximálně vstřícných přes rezervované až po výrazně negativní.

Porovnejme následující dva rozhovory, v nichž komunikační partnerky směřují k protilehlým pólům pomyslné škály.

A: Vypadá to, že jsem někde přišla o peněženku.

B: Opravdu? To je nepříjemné. Měla jsi tam hodně peněz?

A: Bohužel dost. A lístky do divadla.

B: To je mi líto. Něco ti můžu půjčit, tak dvě stovky. Stačí to?

A: To je od tebe moc hezké, děkuju. Stačila by mi stovka. V pondělí ti ji určitě vrátím.

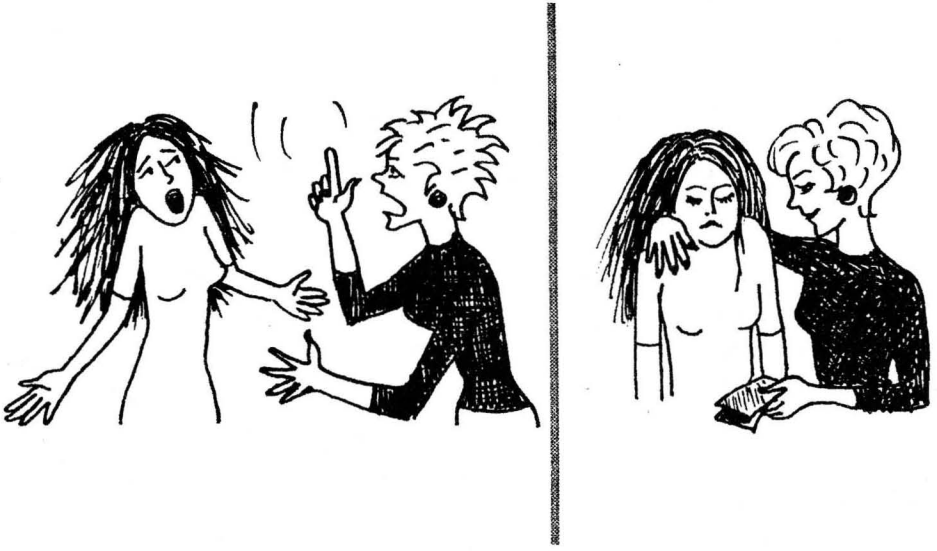

C: To je příšerný, mně někdo ukrad peněženku!

D: No to jsi celá ty. Proč si proboha nedáváš na svoje věci pozor?

C: A jak si mám prosím tě dávat pozor? Metro bylo nabitý a já jsem držela dvě tašky.
D: Já tím snad nejezdím? A taky nenosím jenom kabelku. Kolik jsi tam měla?
C: Dost - asi tak tři tisíce. A občanku a kreditku.
D: Proboha, je to vůbec možný, že je někdo takový pako?
C: To jako chceš říct, že si za to můžu sama?
D: A kdo jinej? Pořád někde něco ztrácíš.
C: Víš co, dej mi pokoj! S tebou se vůbec nedá mluvit.

Jde o stejnou komunikační situaci, spontánní rozhovor mezi dvěma známými ženami, např. kolegyněmi v zaměstnání. Stejné je i téma, konverzace se však od počátku vyvíjí zcela odlišně. V jednom případě je rozhovor vstřícný, přátelský, v druhém konfrontační až konfliktní. První rozhovor nám poslouží jako příklad pozitivní komunikace, na druhém si ukážeme, proč se rozhovor rychle mění v hádku.

Oba rozhovory začínají sdělením, že komunikantka A (resp. C) postrádá vlastní peněženku. Toto sdělení vyvolá (iniciuje) rozhovor; takovému sdělení (nebo také otázce či výzvě), která rozhovor otevírá, říkáme **iniciační replika**. Paní A formuluje toto sdělení neutrálně, trochu jako povzdech. Naproti tomu paní C formuluje sdělení v silném afektu, nově vzniklou situaci bez zaváhání označí za krádež. I když iniciační repliky A a C jsou nápadně odlišné, pro další vývoj tohoto rozhovoru jsou rozhodující repliky B a D. Protože bezprostředně reagují na to, co bylo právě řečeno, říkáme jim repliky **reaktivní.**

Abychom se dobrali podstaty pozitivního reagování, popíšeme si trochu podrobněji repliky paní B a paní D.

Paní B dává najevo účast se svou komunikační partnerkou. Posiluje se tak vstřícnost (pozitivní vztah) mezi A a B, věcnou otázkou B iniciuje pokračování rozhovoru. Právě reakce paní B podstaným způsobem přispívá k tomu, že rozhovor je i nadále veden klidně a ve vzájemném souladu. Můžeme říci, že **reakce paní B je pozitivní.**

Ve srovnání s tím je **reakce paní D výrazně negativní.** Jejím nejvýraznějším rysem je agresivita. Paní D dává jednoznačně najevo, že ztrátu peněženky si zavinila její komunikační partnerka sama. Tento názor nijak nezdůvodňuje. Otázka, která je součástí této repliky, nejenže nepřispívá k pozitivnímu vztahu mezi oběma komunikantkami, ale nepodporuje ani pokračování rozhovoru. *Proč si proboha nedáváš na svoje věci pozor?* je otázkou řečnickou, na kterou se odpověď neočekává. Paní D tak vyprovokuje svoji partnerku k stejně agresívní reakci, která má také formu řečnické otázky: *A jak si mám, prosím tě, dávat pozor?* Rozhovor mezi C a D tak nesměřuje k žádnému pozitivnímu vyústění, jeho průběh ani výsledek žádnou z partnerek neuspokojil. Výraznější podíl

tom má paní D. Jednak se staví do role člověka, který se cítí oprávněn posuzovat a hodnotit jednání své komunikační partnerky, jednak negativní emoce paní C vyvolané ztrátou peněženky dále posiluje svým depreciativním chováním: nevybíravými prostředky vyvolává v paní C pocity nedostatečnosti.

Společným rysem všech reakcí paní D je agresivita vůči paní C. Ta se projevuje tendencí umocnit pocit viny za vznikou ztrátu, i když míra vlastního zavinění je značně sporná. Tuto tendenci dále posiluje generalizace selhání partnerky *(pořád někde něco ztrácíš)*, která je rovněž neopodstatněná.

Naproti tomu rozhovor mezi A a B pozitivní vyústění má. Především díky reakci paní B míra případného zavinění i negativní následky nepříjemné situace jsou v něm minimalizovány.

Paní B opakovaně vyjadřuje účast se vzniklou situací *(opravdu? to je nepříjemné; to je mi líto)* a sama pohotově nabízí pomoc, která by její partnerce pomohla překlenout nečekaný nedostatek finančních prostředků *(něco ti můžu půjčit)*. Vciťuje se do problému své partnerky, usuzuje, že její partnerka bude z čistě praktických důvodů potřebovat alespoň malou částku v hotovosti ihned a nečeká, až o ni bude požádána. Paní A dává najevo (nepochybně i neverbálními prostředky), že tuto účast oceňuje *(to je od tebe moc hezké, děkuju)*. Paní B tak svým taktním chováním a praktickým přístupem k věci zmírňuje negativní emoce, které v její partnerce vyvolala ztráta peněženky; paní A dává najevo, že si tento fakt uvědomuje a váží si ho. Průběh i výsledek rozhovoru je pro obě komunikantky uspokojivý, posiluje jejich vzájemně pozitivní vztah.

V rozhovoru mezi C a D se zřetelně projevily některé rysy konfliktní komunikace. Základem je nedostatek respektu a nedůvěra ke komunikačnímu partnerovi: neoprávněný pocit převahy nad ním, nedůvěra k informacím, které uvádí. Paní D dává tyto postoje ke komunikační partnerce okázale najevo. V obsahové rovině se to projevuje nezdůvodněnými soudy (ztrátu peněženky si paní C zavinila sama vlastní neopatrností) a nepodloženým zobecňováním *(pořád někde nědo ztrácíš)*. V rovině výrazové obě komunikantky inklinují k expresívnímu vyjadřování: k řečnickým otázkám (kterými se navzájem záměrně provokují) i k expresívním prostředkům lexikálním a gramatickým *(to je příšerný; proboha, metro bylo nabitý; takový pako* apod.). Expresívní prostředky neverbální a paraverbální (vzrušenou gestikulaci, zvýšený tón hlasu aj.) si snadno představíme.

Uvedené dva rozhovory samozřejmě nepřinášejí postačující materiál, na kterém bychom mohli představit rozmanité možnosti pozitivního reagování. Některá základní pravidla z nich však odvodit můžeme.

Pozitivní reakce se v nich vyznačují

- respektem a důvěrou vůči komunikačnímu partnerovi, které jsou dávány najevo prostředky verbálními i neverbálními;
- vcítěním do problémů komunikačního partnera, snahou o zmírnění jeho negativních emocí a posílení emocí pozitivních;
- nabídkou spolupráce při pozitivním řešení situace, která je tématem rozhovoru.

Negativní reakce mají následující rysy:

- nedůvěru a nedostatek respektu vůči komunikačnímu partnerovi, které jsou manifestovány prostředky verbálními i neverbálními;
- nemístnou soutěživost směřující k získání převahy nad komunikačním partnerem;
- posilování negativních emocí, vyvolávání pocitu viny (výčitky);
- neopodstatněnou generalizaci nedostatků komunikačního partnera;
- expresivní, pejorativní vyjadřování.

Jiné komunikační situace by výčty rysů pozitivního i negativního reagování dále rozšířily. Na seznamu záporných rysů by se jistě objevily ironie a sarkasmus, ale také mlčení a změna tématu rozhovoru, které manifestují odstup od komunikačního partnera, nezájem o jeho záležitosti. Funkcím těchto komunikačních prostředků se budeme věnovat v některém z příštích pokračování našeho kursu.

Iva Nebeská — Jasňa Šlédrová

Reklama — jak vybízet bez vyslovení výzvy

Mlčení a neuvádění údajů nemusí být vždy na překážku komunikaci: lze s nimi zacházet i tak, že právě to, co se slovně nevyjádří, poslouží jako nástroj dosažení komunikačního cíle.

Disneyovci (Walt Disney Classic, Walt Disney Pictures a kolik ještě mají odnoží) vylepili letos v srpnu po Praze dvojici plakátů. Jeden ohlašuje *Knihu džunglí*, zfilmovanou s vyzkoušeným arzenálem barev a tvarů. Druhý film se v originálu jmenoval *Blank check*. S českým ekvivalentem, který by byl i ekvipotentní čili rovnomocný, byla zřejmě trochu potíž: *Šek in bianco* (tj. bez vyplněné sumy) by stěží přilákal do kin masy, protože bankovní terminologie u nás stále ještě není v dost obecném povědomí; *Prázdný šek* rovněž nezní příliš lákavě; vítězná varianta zní *Miliónový šek*.

Na obrázku je totiž čiperný chlapec asi desetiletý, na zádech batoh překypující svazky bankovek. Komentář praví:

Když Preston Waters dostane příležitost, využije ji.

Znáte Prestona Waterse? Před uvedením filmu do kin by sotvakdo z Pražanů odpověděl kladně. Proč je tedy prezentován bez bližších údajů, jako pojem, který stačí zmínit? Aby se sdělilo zhruba toto:

Vy nevíte, kdo je Preston Waters? To jaksi nepatří k dobrému tónu — ale náš plakát vám pomůže. Jen se podívejte, jaké je to sympatické stvoření. A chcete-li ho vidět v akci, přijďte do kina.

Výzva je tedy nepřímá nebo lépe skrytá, a to velmi dobře, protože pod svícnem je tma: autoři výzvu schovali pod nevyslovený apel na naši zvědavost a ješitnost. Prostředkem jejího vyjádření nejsou slova: žádné imperativy *(Pojďte zas jednou do kina! Nenechte si ujít!)*, žádná — jak známo, nevonící — sebechvála *(Pobavíte se jako nikdy!)*, ani apel na snoby *(Nejúspěšnější film sezóny* třeba *na Broadwayi)*, ani apel na touhu po úspěchu *(Chceš zbohatnout? Preston Waters ti ukáže jak!)*, ani apel na potřeby filmového diváka dnes *(Stýská se vám po dobrém filmu?)*. Nic takového. Plakát nás vyzývá tím, co se neříká, ve spojení s obrazem. Je to apel nonverbální.

Ona prezentace neznámého jako toho, co se sluší poznat, má ale i druhou stránku: je to proces vytváření mýtu, idolu, kultu. Lidé, kteří nenalezli jiný objekt svého zbožňování (které, jak vypovídá slovní kořen, je přiměřené jen vůči Bohu), se ocitají v nebezpečí, že si svůj duchovní svět zaplní idoly typu Sandokan, Rambo, Mickey Mouse. Ve druhé fázi se předmětem zbožnění stanou jejich představitelé: takový je kult hrdiny akčních filmů Van Damma. Hrdinové a jejich představitelé, obyvatelé videoimpéria, se v myslích svých ctitelů nezřídka prolínají se skutečným, avšak „obyčejným" světem. Občas si chce někdo vyzkoušet jet tak rychle, mlátit tak surově, oloupit tak elegantně, jako to viděl na videu (kdo čítá černou kroniku, tomu neříkám nic nového) — a nepochybujme, že dobře udělaná série videofilmů, ze zákona nenapadnutelná, by byla s to rozvášnit i k válce.

Člověk sice nepostrádá obranné mechanismy, takže se idoly časem přejedí (podívejme se, jak je dnes přearnoldováno: už i z výživných preparátů na nás upírá Arnold Schwarzenegger pohled plný jiskrné síly). Jenže i tohle mají vládci videoříše zakalkulováno... Přinejmenším mají v zásobě idoly další a další.

-ndl-

Komunikace podle Satirové (a její Knihy o rodině)

Vydaly společně Institut Virginie Satirové, nakl. PRÁH, nakl. SVAN a Knižní klub; 1994, 350s.

Komunikaci si americká psycholožka Virginia Satirová představuje jako „obrovský deštník, jenž zakrývá a ovlivňuje vše, co se mezi lidmi odehrává" (s. 52): právě komunikace je totiž faktorem, který určuje, jaké vztahy si člověk vybuduje a co se mu ve světě přihodí. Schopnost komunikace se tak spojuje s uměním přežít mezi lidmi, se schopností rozvíjet intimní vztahy, s mírou výkonnosti, se schopností přiřadit (vlastnímu) životu nějaký smysl, i se schopností dobrat se „božské podstaty" člověka.

Důraz na „umění komunikovat" prolíná celým výkladem o rodinném životě; přímo komunikaci jsou věnovány kap. 6-9 (Komunikace: mluvení a naslouchání; Komunikační vzorce; Komunikační hry). Komunikaci přitom autorka chápe — tak jak dnes bývá obvyklé — značně široce, do svých úvah zahrnuje prostředky verbální i neverbální (výraz obličeje, pozici těla, svalové napětí, rytmus dechu, hlasové zabarvení, gesta: srov. s. 78), ukazuje, jak komunikujeme všemi smyslovými orgány (např. také tím, že čicháme, chutnáme, dotýkáme se a dotyk pociťujeme), vysvětluje, jak jsou pro komunikaci důležitá různá očekávání zakotvená mj. v našich znalostech o světě, v minulých zkušenostech atd. Výklad o všech těchto věcech není samoúčelný.

Ideálem (pozitivní) komunikace je totiž tzv. **kongruence (neboli „splavný dialog"**, s. 89), tj. taková reakce, kdy jsou všechny části sdělení v souladu, kdy vyřčená slova odpovídají výrazu tváře, pozici těla, zabarvení hlasu, sdělení je jednoduché a přímé (nic nezakrývá) a obráží pravdivý stav člověka, vědomého si své vlastní hodnoty.

V situacích „ohrožení" (ve stresu) reagují ale lidé i jinak — svou slabost, pocity nejistoty a nízké sebehodnocení různými způsoby „maskují", a produkují vlastně „dvojí sdělení" (rozpor mezi „nitrem" a vnějšími projevy, příp. rozpor mezi slovy a neverbálními prostředky sdělování). Na základě dlouhodobého pozorování vyděluje Satirová čtyři typy takových (nežádoucích) reakcí. Označuje je jako usmiřování — *placating* („nechci, aby se druhý rozzlobil"), obviňování — *blaming* („chci, aby mě ten druhý považoval za silného"), vypočítávání — *computing* („k hrozbě se stavím, jako by byla neškodná, a vlastní sebehodnocení skrývám za velká slova"), rušení — *distracting* („hrozbu ignoruji a chovám se, jako by neexistovala"). Autorka dokládá, jak se popsané typy nežádoucích reakcí upevňují zkušeností — v rodině i ve společnosti (např. pokyn jako „Neotravuj — žádat věci pro sebe je sobecké" posiluje smířlivost; „Nenech se od nikoho shazovat; nebuď zbabělec" zase obviňování). Podrobně také charakterizuje typy lidí, kteří se k těmto komunikačním postupům uchylují — v českém překladu (J. Šolcové a V. Liškové) jsou označeni jako smířlivec (*placater*), viníč (*blamer*), počítač (*computer*) a rušič (*distracter*). V knize jsou

předloženy i předběžné závěry o četnosti výskytu těchto typů komunikantů — jde, předpokládám, o americkou populaci. Autorka uvádí, že zhruba 50 % lidí patří do kategorie „smířlivců" (říkají „ano" bez ohledu na to, co si myslí a co cítí), 30 % do kategorie „viničů" (ti říkají zásadně „ne"); 15 % lidí se svými reakcemi řadí k „počítačům" (neříkají ani „ano", ani „ne" a své city vůbec neprojevují), 0,5 % k „rušičům" (chovají se tak, jako kdyby „ano", „ne" a vůbec žádný cit neexistovaly). Jen 4,5 % populace komunikuje podle autorčina názoru tak, jak je náležité, totiž kongruentně.

Pro ty ostatní jsou určeny návody na komunikační hry, které kongruentním reakcím učí (s. 96-108).

Nepochybuji o tom, že právě praktické návody k tomu, jak komunikovat a dosahovat svého bez zraňování svého bližního či sebe sama, se setkají u českých — i laických — čtenářů s kladným ohlasem, nepochybuji ani o tom, že právě z tohoto důvodu bude knížka patřit k těm návodovým příručkám, které se budou hojně číst. Je proto škoda, že překlad není vždycky takový, aby sloužil právě jen zprostředkování informací a poznatků, aby nepoutal čtenářovu pozornost na svůj jazyk a styl, často zvláštní. Např. *Když mi dcery dospívali* (s. 239), *Za svého života jsem přešla od krystalky k barevné televizi, od na kliku startujícího Forda k dnešním báječným pohodlným vozům* (s. 242). Takové případy patří k těm lepším; horší je, když překlad brání porozumění textu. Čtenář snad ještě domyslí, že *stát se přiměřeným v jednání* (s. 91) pravděpodobně znamená jednat, příp. začít jednat přiměřeně. Domyslí ale také, cože to ti učitelé vlastně dělají, když „rozšiřují působnost rodiny"? (Srov. na s. 186: *To přivádí do rodiny svět školy a cizí element jak pro rodiče, tak pro děti. Učitelé zpravidla rozšiřují působnost rodiny; a i když je to vítáno, musíte se tomu přizpůsobit.*) Spravedlivě je ovšem třeba říct, že překlad není výrazně horší než jiné překlady příruček tohoto typu; překladatelé jako by spoléhali na to, že prodejnost titulu bude zaručena už „atraktivností" obsahu — a že tu češtinu si čtenář nějak přebere. Za posledních pár let si už ostatně zvykl.

-am-

Cizinci se chtějí učit česky

Čeština sice nepatří ke světovým jazykům, ale přesto se za posledních pět let zmnohonásobil počet cizinců, kteří se na různé úrovni chtějí naučit česky. Patří k nim nejen děti emigrantů, které se zajímají o mateřštinu svých předků, nejen lektoři cizích jazyků, především z anglicky mluvících zemí, ale i mladí zahraniční podnikatelé.

Zájem o češtinu vyvolává potřebu kvalitních a moderních učebnic češtiny pro cizince. Těch, které jsou na bázi angličtiny, přibývá, ale stále jich není dost. Kromě učebnice O. Parolkové a J. Novákové *Czech for Foreigners*, která svou strukturou a provedením nepatří k nejlepším (viz recenzi v ČDS 1/1993), je tu učebnice *Czech for You* Mileny Kelly, jejíž metoda však v případě jazyka typu češtiny také ne vždy vyhovuje. Dopro-

vodný obrazový materiál je z velké části nefunkční. Učebnice je maximalisticky pojatá a cenově málo dostupná — včetně osmi audiokazet stojí kolem 1 200 Kč!

V poslední době se na pultech objevila nová učebnice češtiny pro cizince *Do you want to speak Czech?* autorského kolektivu E. Čechová, H. Trabelsiová a H. Putz. Kniha byla vydána s ilustracemi P. Příhonského, Z. Válka a R. Staňkové v České Lípě v roce 1993. K textu jsou připojeny dvě devadesátiminutové audiokazety. Cena knihy se pohybuje kolem 270 Kč. Jak se lze dočíst v předmluvě, byla původně napsána v němčině a přeložena do angličtiny (garantem překladu je M. Kopal).

Téměř čtyři sta stran textu je rozděleno do šesti částí: úvodní informace, patnáct lekcí, konverzační slovník, přehledné gramatické tabulky, klíč a česko-anglický slovník. Úvodní informace o zvukovém systému češtiny podává nejen popis jednotlivých hlásek (s využitím hlásek jiných jazyků, např. *č* — as in *cheer*, *ž* — as in the French word *journaliste*), ale také rozdělení konsonantů na tzv. tvrdé, měkké a neutrální, což ulehčuje následující výklad gramatického učiva, např. rodu substantiv. Tato partie knihy obsahuje také základní pojmy a fráze důležité pro počáteční komunikační úspěšnost cizince: *káva, čaj, chleba; Jak se máte? Jak se jmenujete?* Velmi dobře jsou zpracována fonetická cvičení, která jsou postavena na opozicích, např. *děj — dej, mladý — mladí*. Snad by bylo vhodné věnovat samostatnou pozornost vztahu písmene a hlásky *c*, která je pro anglicky mluvící cizince většinou problémem stejným jako pověstné české *ř*. Procvičovat je třeba nejen jeho výslovnost (protože v anglickém fonetickém systému neexistuje), ale i zautomatizovat rozdíl /c/ proti /k/. Vhodné by bylo uvést opozice typu: *cuk : kuk, cit : kyt*, popř. *práce : prát se*. Často dochází u cizinců k záměně /c/ a /s/. Bylo by tedy třeba upozornit i na dvojice *cena : sena, cit : syt* apod.

Stavba jednotlivých lekcí umožňuje lektorovi postupovat pomalu a nezahltit cizince nezvyklého na ohýbání slov záplavou různých koncovek, což často může vyvolat rezignaci na koncovky vůbec a přechod na komunikaci v základních tvarech slov. Na učebnici je pozitivní jistě i to, že slovní zásoba i gramatika jsou prezentovány v souladu s frekvencí jednotlivých slov, tvarů a druhů vět v běžné komunikaci: např. z pádů je jako jeden z prvních uváděn akuzativ a lokál singuláru; podmínkové věty jsou až v poslední lekci. Gramatika je předkládána bez zbytečně rozsáhlých anglických výkladů, ale systémově. Cvičení jsou sestavena s přihlédnutím k typologické odlišnosti mateřského a cílového jazyka — především doplňovací cvičení fixující morfologii.

V každé lekci je dostatek komunikačních impulsů, např. cvičení vyžadující reakci na podnět *Vy nejste Čech?* Takovým podnětem mohou být i ilustrace. K velmi zdařilým patří především nákresy znázorňující významy předpon.

Snaha autorů podat informace nejen o českém jazyce, ale i základní reálie Prahy (i s obrazovým materiálem — *Prague sightseeing* ve čtvrté lekci) je jistě chvályhodná. Avšak fotografie jsou malé a temné, takže i domorodec má někdy problém identifikovat zobrazený objekt.

Konverzační slovník přináší v dostatečně reprezentativním výběru nejběžnější obraty. v oddílu *Nesouhlasíme* lze např. najít devět rejstříkově odlišných negativních

reakcí. Cizinec jistě ocení i poměrně bohatý soubor nápisů, s nimiž se při svém pobytu u nás denně setkává.

Tradiční součástí jazykových učebnic bývají přehledy probraného gramatického učiva. V případě této učebnice jsou navíc obohaceny o abecedně řazený soubor tzv. obtížnějších českých sloves, která se uvádějí s anglickým překladem, vidovou charakteristikou, podobami 1. os. singuláru a 3. os. plurálu, minulým příčestím, případně imperativem. Užitečný je také přehled předložek (trvalým problémem bývají pro cizince předložky, které se pojí s různými pády) s dvojjazyčnými příklady.

Zdá se mi, že nová učebnice češtiny pro cizince vhodně spojuje dva principy: i když je založena na komunikačním přístupu, nezastírá nutnost primárního osvojení gramatických tvarů. Právě gramatika v sobě skrývá i jisté meze úspěšnosti učebnic, aspoň u studentů řekněme pohodlnějších — ale za to nemohou učebnice, nýbrž sám typ češtiny. Při studiu flektivního jazyka je totiž počáteční fáze náročná na samostatnou práci, na ono nepopulární učení se koncovkám; jazyk analytický takové nároky neklade. Tento základní rozdíl mezi češtinou a angličtinou často vede k neochotě cizince učit se morfologii — v rychlé komunikaci to pak vede k opomíjení flexe. A i když je jakási komunikace možná i v nominativech a infinitivech, zkušenosti říkají, že je-li toto stadium učení se češtině první, je i poslední.

Marie Hádková

Pozn. red. Matčiná německá matčiná verze této polymutační učebnice mi sloužila letos k výuce na Letní škole slovanských studií FF UK Praha. Je na ní dobře vidět tři charakteristické rysy moderních, tzv. komunikativních učebnic:

1. Cizinci (tedy i dospělí — a ti z ní studují především) se učí jako malé děti, tj. nápodobou s minimem gramatiky; někomu to vyhovuje, jiného to dezorientuje, zvlášť jde-li o jazyk s tak diferencovanou flexí, jakým je čeština. Bylo by snad načase uvědomit si, že typ učebnice vyvinutý na anglosaské půdě nemusí být všespásný.
2. S oporou v rodném jazyku se nepočítá. To by totiž každá mutace musela být přepracováním, ne pouhým překladem. Modely přebírané z mateřštiny, jak známo, zpočátku pomáhají, později zavádějí, ale na zcela nejvyšší úrovni umožňují vnímat univerzální jazykovou kompetenci (Chomsky) a její konkretizace v různých jazycích. Máme se budování této noetické nástavby zříct vůbec, anebo snad jen v úplných začátcích osvojování cizího jazyka?
3. Učebnici s minimem gramatiky (a bez stylistiky! — protože moji studenti měli denně v uších obecnou češtinu, nezbývalo mi než stále doplňovat, komentovat, diferencovat...) může napsat kdekdo; ani ho nenapadne, že by měl konzultovat odborníky v bohemistice. Příklad za mnohé: *derselbe* je prý *ten stejný*. Snad to měl být pokus obejít knižní *týž / tentýž* a substandardní *ten samý:* ale říká se to? Komunikuje se tím? Tu a tam to někdo pronese — ale okazionalismy přece nelze v učebnici prezentovat jako základní evivalent...

-ndl-

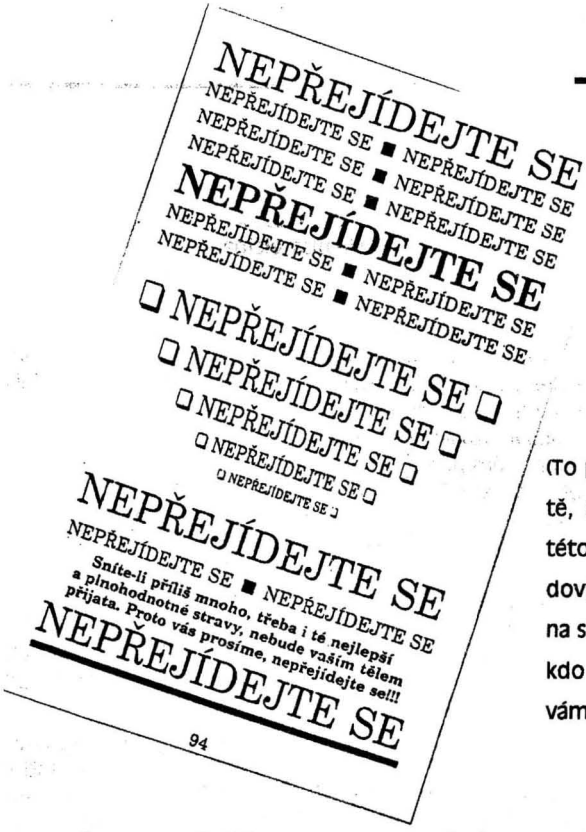
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE
NEPŘEJÍDEJTE SE ■ NEPŘEJÍDEJTE SE
Sníte-li příliš mnoho, třeba i té nejlepší a plnohodnotné stravy, nebude vaším tělem přijata. Proto vás prosíme, nepřejídejte se!!!
NEPŘEJÍDEJTE SE
94

(To prosím není agitace proti obezitě, ale tisková oprava: reprodukce této stránky z knihy H. a M. Diamondových FIT PRO ŽIVOT nám vypadla na straně 85 čísla 2/94. Pokud ji někdo ze čtenářů pohřešil, omlouvám se mu.)

-dl-

ČDS 2/93, s. 62 (článek *Co se dělo v městě Olomouci* — o konferenci Spisovná čeština a jazyková kultura 1993): „Prof. Townsend z USA, ač artikuloval češtinu po americku, překvapil tím, jak si byl vědom stylového rozvrstvení češtiny: říkal např. „To trvalo už dýl, vlastně déle ..."

Z ohlasů: *Trochu jsem se rozzlobila, když jsem ten časopis otevřela. Jak to že píšete, že Prof. Townsend „artikuloval češtinu po americku"? To není hezké. Tady v Americe, kde máme hodně cizinců, kteří mluví anglicky všelijak, nikdo si z nich nikdy nedělá legraci. To nejde. Prof. Townsend mluví česky velice dobře — ještě jsem nepotkala Čecha, který by lépe mluvil anglicky. A samozřejmě ví, jaký je rozdíl mezi „déle" a „dýl" — vždyť napsal o tom celou knihu (kniha, kterou čtou všichni moji studenti). A ještě k tomu, on vůbec nevyžaduje češtinu „lehkou pro cizince" — to jste ho neposlouchal. On Vás prosí, abyste studovali aktuální stav svého jazyka a pustili do normy tvary, které jsou tak běžné, že skoro nikdo nikdy nepoužívá jiné (jako tvar* moct *a* říct, *které jsou v posledních pravidlech).*

Nechme stranou, že návrhy prof. Townsenda byly radikálnější, než by z dopisu milé americké bohemistky vyplývalo; s jeho referátem i s reakcemi na něj seznamuje sborník,

který vyjde na Filosofické fakultě UK Praha (ve spolupráci se sesterskými fakultami v Brně a Olomouci) doufejme už začátkem r. 1995. Zajímavější je pisatelčina domněnka, že se mají „pustit do normy" tvary tak běžné, že jiných „skoro nikdy nikdo neužívá". Tady jde však o ono „skoro": tvarů *moci* a *říci* se totiž užívá také, a to v projevech knižně zabarvených, a to nejen psaných (zvláště odborných), ale i mluvených. Dodejme ještě, že knižní prostředky nejsou jen ty „zastarávající", ale také prostředky „lepší", slavnostní. Např. slavnostní projev hlavy státu, premiéra, rektora university ap. samozřejmě snese věty jako *Chtěl bych vám dnes říct* nebo *Nebudu se tímto problémem moct zabývat;* je ovšem pravda, že podoby *říci, moci* by v takové situaci byly nepochybně přiměřenější. Ale hlavně: kterýkoli řečník by při oficiálním veřejném projevu stěží užil podob jako *(oni) konferujou, zbydou (miliardy korun), (naši voliči si) nemyslejí* apod. A jistě by váhal nad užitím tvarů *apeluju, žijou* a dokonce i *píšu, píšou* apod. O tzv. obecně českých podobách pak platí, že patří do běžně mluvených projevů na území Čech; jenže pro neoficiální a/nebo neveřejné situaci není jazyková norma kodifikována: mluvčí se svým projevem mj. charakterizuje, předvádí schopnost jazykově se chovat či jednat apod. Zato v oficiálním a/nebo veřejném projevu je konvence spisovnosti tak silná (a nic nenasvědčuje podstatným proměnám této závaznosti ani v budoucnu), že výrazně nespisovné prostředky jsou zde hodnoceny jako nepřiměřené a dehonestující situaci i řečníka; tzv. hovorové jazykové prostředky se pak přijímají jako projevy expresivity.

A konečně jak je to s tím „děláním si legrace" z cizinců hovořících česky? Především: ani nás nenapadlo dělat si legraci z prof. Townsenda, autora mluvnice obecné češtiny; pouze konstatujeme, že jeho způsob artikulace češtiny je charakteristický pro většinu rodilých Anglosasů hovořících česky. A jak z našeho redakčního textu vyplývá, jde nám spíš o zdůraznění skutečnosti, jak na druhé straně prof. Townsend dobře ovládá stylové nuance jazyka pro cizince tak obtížného. Jak tedy asi došlo k tomuto zjevnému nedorozumění? Inu — jiný kraj, jiný mrav (a také jiné cítění hranic mezi konstatováním, lehce stylizovanou poznámkou a děláním si legrace). Angličtina je nejrozšířenější dorozumívací jazyk světa, takže jeho rodilí mluvčí — a zejména rodilí anglisté — jsou a musí být připraveni na nejrůznější akcenty cizinců, o různozněních angličtiny britské, americké, kanadské, australské, aj. ani nemluvě. Prostě si zvykli. Naproti tomu deset miliónů českých mluvčích je tak málo, že každý hned nastražíme uši, slyšíme-li mateřštinu jakkoliv jinou, nějak pozměněnou; navíc se u nás o jazykovou kulturu zajímáme masově a tradičně. Jen laik nebo zlovolník by se ovšem česky mluvícímu cizinci smál; většinou oceňujme jeho úsilí, **chválíme a tleskáme** a je nám milé, že příslušníkům jiných národů, velkých či malých, stojí za to se učit právě češtině. Čeština se tak dostává opravdu do světa: což není pro Čecha — a českého bohemistu zvlášť — povzbuzením, když slyší švýcarského slavistu a egyptské bohemisty, jak diskutují o lingvistických problémech česky? Co na tom, že každý s jiným akcentem: oni si rozumějí a my je máme za jejich zájem a snahu rádi. Stejně jako bohemisty americké.

-ul-

Vážená redakce!

Z Nových knih 94 jsem se dozvěděl o existenci Vámi vydávaného časopisu Čeština doma a ve světě. Protože jsem učitelem češtiny, nedalo mi, abych se o časopis blíže nezajímal. Na mou prosbu jste mi zaslali dvě čísla z roku 1993.

Chtěl bych Vám vyslovit dík za takto koncipovaný časopis, který podle mého soudu vhodně spojuje odborné nazírání s populárním pohledem na češtinu, a popřát Vám hodně zdaru při vydávání pro naši odbornou a laickou veřejnost tolik potřebného periodika.

Zároveň Vás chci požádat o pravidelné zasílání dalších čísel Vašeho časopisu. Děkuji.

S pozdravem

Pavel Kašpar
Vracovice 97, okr. Znojmo, 671 02 p. Šumná

K objevu dosud neznámé básně Jiřího Voltaira

"Alexander-Platz"

Koncept části seminární práce

... Jsem velmi hluboce přesvědčena, že Jiří Voltaire, slavný jeruzalémský proletářský básník, věnoval tuto svou báseň v zákmitu jasnozření našemu panu profesoru Stichovi, jehož životního jubilea letos vzpomínáme. Už začátek básně ukazuje pronikavou imaginaci básníkovu, která překonává propast budoucích 70 let a směřuje přímo do pracovny, kterou my, studenti našeho milovaného pana profesora, tak dobře známe. Cituji:

Alexander-Platz
to není obyčejné náměstí na rohu ulice
to je plac plný knih
neproniknutelná houština
literárních osudů, vznětů a drbů
na papíře neekologickém
dosud kapitalistickém
na placu Palacha 2

V dalším textu básník Voltaire předjímá i některé intelektuální a majetkoprávní otázky autorského zákona, když o tomto Alexandrplacu říká:

Intelektuální bermudský trojúhelníku
pohřebiště psaných myšlenek
a nepsaných nadějí
alexandrijská knihovno
čihadlo
propadlo
Lasciate ogni speranza...

A v závěru hanácký básník Voltaire burcuje do boje proti budoucímu rozpadu právě vzniknuvšího Česko-Slovenska, když volá, předjímaje překlady svých dosud nenapsaných básní do cizích jazyků:

Tam žije
a do kotle žhavého jáství přikládá
proletář Alexandr.

Alexander,
kúrič elektrárenský,
prilož do kotla!
Nech zhynie starý, podlý svet!

Buď v práci v šest!

Ulrika **Strasse**ová, II. roč. Č-N

Půjdem spolu do Betléma

Ve většině slovanských jazyků je název pro vánoce překladem latinského "nativitas Domini nostri Jesu Christi", podobně také v mnohých dalších jazycích (franc. *noël*, angl. *christmas).* České slovo **vánoce** se začalo užívat asi v devátém století a je z německého *Weihnachten (ze den wihen nachten* — v posvátných nocích, ve svatých nocích), a jeho původ je ještě z doby předkřesťanské, kdy byl v období zimního slunovratu svatý dvanáctidenní čas: *Pomni hody na provody, žeť jsú svaté dni* (konec 14. stol.).

Koledování je tradiční obřad obchůzkového charakteru, jehož původním smyslem je přinést štěstí a blaho v hospodářském a rodinném životě (srov. slovanské názvy pro koledu: *ščedruchi, ščodrówki* nebo *pesni voločebnyje).* Název **koleda** je od římských lednových přání Calendae Januariae: *calendae* je latinské označení prvního dne měsíce (jak známo, přehled kalend a vůbec dnů v roce, *calendarium*, dal vzniknout i slovu *kalendář).* Ztráta -n-, tzv. denazalizace, svědčí o tom, že slovo bylo přejato velmi dávno.

Koledou se rozumějí obchůzky, dary, obřadní písně, popěvky, říkadla... Podle Jana z Holešova "koledování ... a lidově koleda znamenají někdy uctívání Krista tímto zvykem, jindy všechno to, co se dává darem při takovém koledování". Ve vánočním čase kromě kostelních zpěváků koledovali o Štědrém večeru pastýři se svými ženami a ponocní, ve svátek sv. Štěpána čeledíni, děvečky, pastýři a jejich ženy, kostelníci s ministranty, učitelé s žáky, na Nový rok čeledíni a děvečky, na Tři krále kostelníci s ministranty a učitelé s žáky. Většina vánočních koled, jimiž se zde budeme zabývat, je z posledních tří století.

Chceme tu sledovat především znaky, kterými se koledy liší od ostatních slovesných útvarů — lidových písní, básní apod. Nebudeme zde pojednávat o nářečních prvcích ani o historických změnách češtiny. Vánočními koledami budeme rozumět jak vánoční koledy v pravém slova smyslu, tak i vánoční písně, lidové nebo dnes jako lidové chápané.

Texty náboženských koled vycházejí z evangelií, popřípadě z apokryfů; z Lukášova evangelia je to cesta do Betléma, nocování ve chlévě, narození Ježíška, andělé zpívající Gloria, pastýři klanějící se dítěti, z evangelia sv. Matouše tři králové, pronásledování Herodem, útěk do Egypta... Pro vánoční koledy je typické, že vedle sebe stojí prvky posvátné a světské. To je někdy komické, například v této koledě z Kamenice nad Lipou, kde na nábožně zpívající pastýře začne čert pokřikovat:

O vy batuláci,
sprostý tuláci,
do kostela nechodíte,
pánu Bohu se nemodlíte;
zanechte toho dítěte
a přidržte se mě,
krále, knížete.

Koledování je **obřad**, pro který je důležitá komunikace — sdělení radostné zvěsti a vybídnutí k následování. Proto se v nich často vyskytují citoslovce v platnosti upozorňovací, vybízecí: *hlehle, lehle, ejhle, aj, ej, je je, hej, hopsa, hejsasa, hybaj*, slovesa v rozkazovacím způsobu, která vybízejí k radosti a k následování: *veselme se; radujme se; čest vzdejme; zapějme; pochvalmež Boží moudrosti; jasným hlasem zpívajíce, vstaňte,*

rychle sa sbírajte; pozorujte řeči, co tu v horách křičí; nebojte se; radujte se; nemeškajme, hore staňme; vstávajte, k Betlému pospíchajte, muziku vemte, Pána vítejte, děte ochotně a hrajte notně; vstávejte; pospěšte; vem dode, přebíraj, a do Betléma hybaj; krásné zpěvy poslúchejte. v písni Nesem vám noviny se slovesa *poslouchejte, pozor dejte, slyšte, rozjímejte* opakují v každé sloce jako refrén.

Texty koled nevybízejí jen k radosti, ale i k vážnosti. Vždyť oznamují narození Ježíše. Ježíšovo pojmenování je někdy neutrální, jindy vznešené, přejaté z biblických textů — *Kristus, Kristus Pán, Spasitel, Král, Stvořitel, Pán, Bůh, Emanuel, Syn, nebeský Pán, všeho Světa Pán, Bůh Spasitel, Pán nad pány, Král nad králi, Mesiáš* — jindy expresivní, citově zabarvené: *Ježíšek, děťátko malé, Jezulátko, krásné spanilé děťátko, krásný Ježíšek, čisté pachole, maličký Ježišek, panáček, světa miláček, synáček, dítě maličký, malé robátko, zezulátko.* A jako v koledách obvykle stojí vedle sebe posvátné a světské, i zde je v jedné větě Kristus označen jako *čisté pachole* a jako *Pán nad pány*.

Pěvci koled se obracejí i přímo k narozenému Dítěti slovy *vítaj, synu z Marie; Kriste, králi duší; Bože; vitaj, panáčku, světa miláčku; neviňátko; nebožátko; Ježíšku, panáčku; drahý náš, z dávna žádaný a vyprosený Mesiáš.* Snad nejkrásnější oslovení nacházíme v písni Chtíc aby spal, jejímž autorem je Adam Michna z Otradovic: *holubičko, ó perličko, miláčku, lilie, ó fialo, ó růže, má sladká útěcho, zahrádko má, labuti má, loutno má, slavíčku můj, má harfo líbezná, synáčku můj.*

V koledách se velmi často vyskytují deminutiva: *kvítek, žáčkové, kašička, děťátko, peřinka, v chlévku, v jesličkách, líčka v Božích ručičkách, plenčičky, jablička v košičku, džbánek, zavijánek, krupička, vajíčka, mlíčko, poduščička, větříček, fěrtoušek, pantlička, pacholátko, hubička, pastýřičkové...* Také jména zvířat jsou téměř vždy zdrobnělá: *včelka, osliček, ovečky, beránek, kozlátko, hovádka, ptáčkové, ftáčkové, vlaštovičky, sékorka, hrdlička, žežulka, zezulka.*

Jazyk vánočních koled je spjat s jejich melodií, s melodií a rytmem souvisí zvláště onomatopoia — zvířecí hlasy (*cokro, buku, kuku, král* [říká to havran]) a zvuky hudebních nástrojů (*hajdon, tydlidon, dydli, dudli dy*), a i názvy jednotlivých nástrojů: *dudy, dode, gajdy, gajdice; píšťala, píščelka, píščalka, floutna; housle, husle, husličky; basa, cimbálek, harfa, loutna, citera, hoboj, trúba, moldánky.* Na zvukomalebných slovech je vystavěna koleda Půjdem spolu do Betléma:

Půjdem spolu do Betléma,
dujdaj, dujdaj, dujdaj dá!
Ježíšku, panáčku!
Já tě budu kolíbati.
Ježíšku, panáčku!
Já tě budu kolíbat.

Začni, Kubo, na ty dudy:
dujdaj, dujdaj, dujdaj, dá!
...

A ty, Janku, na píšťalku:
dudli, tudli, dudli dá!
...

A ty, Mikši, na housličky:
hudli, tydli, hudli dá!
...

A ty, Vávro, na tu basu:
rum, rum, rum, rum, ruma dá!
...

Výběr gramatických prostředků je ovlivněn především rytmem, podle toho se užívá infinitiv na *-ti* nebo na *-t*, někdy se vlivem rytmu mění i skloňování: *tvorové* — 7.pád pl. *tvorami* (*se všemi tvorami, skalami a horami*), *pastuškové* — 3. pl. *pastuškám*, 7. pl. *pastuškami*, *děťátko malé* — 3. sg. *děťátkovi malému*[6].

Ze syntaktických prostředků jsou nejčastější jednočlenné citoslovečné věty, poměrně častá je též elipsa (*Já bych rád k Betlému..., do Betléma mysl naše, Goliáš oloupen*). Inverze není tak častá, jak bychom očekávali vzhledem k tomu, že pojednáváme-li o koledách, hovoříme vlastně o poesii.

Všem koledám je společná jednoduchost a prostota textu i melodie a spojení věcí světských s posvátnými; vedle sebe stojí vznešená a prostá mluva. Jejich texty nejsou čistou poesií, blíží se spíše textům lidového dramatu; výstavba textu je založena na dialogu nebo na možnosti dialogu.

Markéta Horčičková

Literatura

Koledy aneb vánoční písně s nápěvy a roráte čili radostné zpěvy adventní z času císaře a Krále Karla IV. Praha, Marianská Kongregace mužů u sv. Ignáce 1896. 143 s.

Koledy. K+M+B 1940. Stará Říše, M.Florianová 1939. 115 s.

Malý koledníček. Sbírka oblíbených písní vánočních a koled k vykonávání pobožnosti v přeradostném čase vánočním, Uherské Hradiště 1929. 6. vyd.

Havlíček, Ilja — Pazdírek, Dušan: Vánoční koledy. Praha, Supraphon 1985. 5. vyd., 49 s.

Frolec, Václav a kol.: Vánoce v české kultuře. Praha, Vyšehrad 1988. 439 s.

Frolec, Václav: Prostá krása. Praha, Vyšehrad 1984. 301 s.

[6] **Pozn. red.** U mnohých z těchto tvarů nejde ovšem o důvody rytmické (*pastuškám* = *pastuškům*), ale o uchované barokní koncovky. -dl-

Zimní etuda

Padání

Sníh padá a padá...

Kéž by mu napadlo, aby nepadal! Ale on padá. Kolik ho ještě napadne? přepadá motoristu obava. Abych popadl smeták a škrabku a hleděl vypadnout k autu. Sám mi sníh s auta neopadá.

V čepici, která mu vůbec nepadne, vypadne motorista před dům a hned zapadne do sněhu. Popadne ho vztek: člověk tu div nespadne! A navíc takový mráz. Vždyť mi v něm obě uši upadnou!

Auta pod sněhem jako by si z oka vypadla. Kde je to moje rozpadající se embéčko? Vtom motoristovi padne do oka zadní blatník, který odpadá. Spadl mu kámen ze srdce. Tady je? Popadne nářadí, ale... sotva sníh s auta spadá, nový hned připadne. Motorista už sotva popadá dech, padá na něj únava a taky to vypadá, že slunce brzy zapadne. Když únavou na obě nohy napadá, dostane nápad: nějak to dopadne.

Najednou ho někdo popadne za límec.

„Kdo mě to přepadává? Co se..."

„Děkuju," vpadne mu do řeči soused, „to je moje embéčko. To vaše je zapadlé támhle.," za břicho se smíchy popadá.

Motoristova nálada tím definitivně opadla. Úplně mu z hlavy vypadlo, že mu odpadává přední blatník, a ne zadní. Za svůj omyl se hanbou propadá. Jeho dřina měla jen ten dopad, že je únavou přepadlý. Ať vypadá jako břídil! Snad se mu auto pod sněhem do jara nerozpadne. Doma padne do postele jako podťatý.

A sníh padá a padá.

Ráno motoristovi připadá, že jeho vozidlo už není zapadlé. To soused na oplátku taky popadl smeták a škrabku. Přece jen jejich vzájemné vztahy ještě neupadly.

A sníh už nepadá.

Renata Blatná

Program Kruhu přátel českého jazyka v jarním běhu 1995

8.3.	Milan David (PedF JčU Č. Budějovice)	Česká barokní kázání Františka Matouše Kruma
15.3.	Jiří Homoláč (FF UK Praha)	Černé kroniky
22. 3.	Milan Jelínek (FF MU Brno)	Obohacování češtiny o nové výrazy předložkové povahy
29. 3.	František Štícha (ÚJČ AV ČR Praha)	Proč klademe otázky? (o vztahu otázkové formy a její komunikativní funkce)
5. 4.	Miloslav Sedláček (ÚJČ AV ČR Praha)	Proč obrazy od Mánesa, ale od Rabase? (kapitolky z formálního tvarosloví češtiny)
12. 4.	**JAZYKOVÁ PORADNA**	
19. 4.	Věra Chmelíková (PedF ZčU Plzeň)	Odraz česko-německých vztahů v pohádkách J. Š. Baara
26. 4.	Jiří Honzík (FF UK Praha)	Emanuel Frynta jako překladatel ruské poezie, zejména Puškina
3. 5.	Josef Vintr (Univerzita Vídeň)	Barokní bible Svatováclavská
10. 5.	**Kulatý stůl:**	Úspěchy a problémy české lexikografie
17. 5.	Jaromír Loužil (Praha)	Rainer Maria Rilke a Češi
24. 5.	Jiří Rambousek (PedF MU Brno)	Padesát let od smrti Josefa Hory

Přednášky se konají, jak naši čtenáři už vědí, **vždy ve středu od osmnácti v osmnáctce** (přízemí) v hlavní budově FF UK Praha na nám. Jana Palacha.

Bližší informace o činnosti Kruhu přátel českého jazyka při Klubu Melantrich je možno získat u paní Balabánové v Klubu Melantrich, tel. (02) 24224339, nebo u tajemníka Kruhu Ing. Vladimíra Šmilauera, tel. (02) 3518204, popřípadě vždy před přednáškou.

O autorech tohoto ročníku

Jaroslav Bartošek: docent katedry bohemistiky a vedoucí katedry žurnalistiky UP Olomouc; zabývá se zvukovou stránkou jazyka, jazykem v médiích, kultuře a politice
Božena Bednaříková: odborná asistentka katedry bohemistiky FF UP Olomouc; zabývá se morfologií; jednatelka olomoucké pobočky Jazykovědného sdružení ČR
Renata Blatná: badatelka ÚJČ AV ČR; zabývá se lexikologií a lexikografií; od února 1995 bude pracovat na KČJ FF UK
Ivana Čeňková: odborná asistentka Ústavu translatologie FF UK
František Čermák: profesor ÚBS FF UK a vedoucí Ústavu Českého národního korpusu (instituce pro vytváření počítačového korpusu českých textů)
Hana Gladkovová: odborná asistentka katedry slavistiky FF UK; zabývá se bulharistikou
Zuzana Groschupová: studentka bohemistiky na FF UK
Karel Hádek: docent katedry bohemistiky FF UP Olomouc; zabývá se starou češtinou
Marie Hádková: lektorka v Kabinetu aplikované lingvistiky FF UP Olomouc
Lucie Hašová: studentka lingvistiky, fonetiky a maďarštiny na FF UK
Evžen Holas: původně stavař, působí v USA jako počítačový grafik a literát
Jiří Homoláč: odborný asistent KČJ FF UK; zabývá se lingvistikou textu
Markéta Horčičková: studentka bohemistiky, lingvistiky a fonetiky na FF UK Praha
Jana Jančáková: docentka KČJ FF UK; zabývá se dialektologií
Kateřina Jančíková: studentka bohemistiky a germanistiky na FF UK
Aleš Kaňka: student bohemistiky na FF UK
Marie Krčmová: docentka Ústavu českého jazyka a slovanské jazykovědy FF MU Brno; zabývá se mluveným jazykem, zvukovou stránkou jazyka a jazykovou kulturou
Olga Müllerová: badatelka v ÚJČ AV ČR, známá především pracemi o mluvených projevech
Iva Nebeská: odborná asistentka KČJ FF UK; zabývá se sociolingvistikou
Pavel Novák: docent katedry lingvistiky a fonetiky FF UK; zabývá se obecnou jazykovědou
Robert Novotný: student nordistiky na FF UK
Jiří Pešička: odborný asistent ÚBS FF UK; vede kursy češtiny pro cizince
Štěpánka Prušová: studentka bohemistiky na FF UK
Alice Rahmanová (Soukupová): studentka germanistiky a anglistiky na FF UK
Čeněk Reinštejn: nyní češtinář na Státní konzervatoři v Praze; po léta působil v učňovském školství, kde mj. vedl učitelské praxe studentů bohemistiky
Přemysl Rut: herec, režisér a spisovatel; zabývá se mj. pokleslými žánry
Olga Roztočilová: docentka PedF VŠST v Liberci
Míla Šašková-Pierce: odborná asistentka na Univerzitě státu Nebraska v Lincolnu; zabývá se bohemistikou
Jasňa Šlédrová: odborná asistentka KČJ FF UK; zabývá se psycholingvistikou
Ludmila Stěpanová: docentka bohemistiky ze Sankt-Petěrburku; tč. slavistka na UP Olomouc
Charles E. Townsend: profesor bohemistiky na Princeton University, New Yersey, USA
Masako Ueda (Uedová): bohemistka Brownovy university (USA), v zimním semestru 1994-95 stážistka KČJ FF UK
Václav Žilka: hudebník, známý propagátor hry na zobcovou flétnu

O ostatních autorech viz ČDS 2/93, s. 112.

V letošním roce jubilovali

prof. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.,
katedra bohemistiky FF UP Olomouc,
* 30. 4. 1924

prof. PhDr. František Daneš, DrSc.,
ÚJČ AV ČR,
* 23. 7. 1919

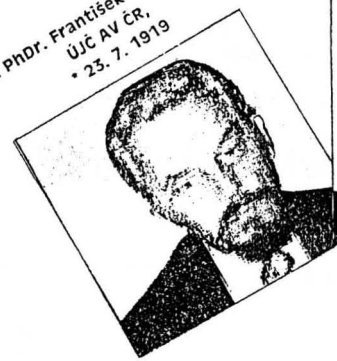

PhDr. Igor Igor Němec, DrSc.,
ÚJČ AV ČR,
* 12. 6. 1924

prof. PhDr. Ivan Lutterer, DrSc.,
KČJ FF UK,
* 18. 9. 1929

prof. PhDr. Alexandr Stich, DrSc.,
KČJ FF UK,
* 10. 3. 1934

PhDr. Josef Šimandl,
KČJ FF UK,
* 22. 10. 1954

čeština doma a ve světě
4/94

Téma čísla: Z ČEHO SE (PO)UČIT aneb o učebnicích, pomůckách a vyučování
Připomínáme Brousky 185
Hrátky s češtinou (mac) 187
Mapa české gramatiky (M. Krčmová) 189
K. Pala — J. Všianský, Slovník českých synonym (jš) 190
Dávat věcem pravá jména — ale jak je vybrat? (O. Hausenblas) 193
O čem přemýšlejí studenti bohemistiky
Úvaha o úvaze studentů SŠ (K. Jančíková) 195
Dva pohledy literární na učivo jazykové (J. Vodňanský, M. Ajvaz) 196
Tisk plus: Upřímnou soustrast, pane Ulrych (jih) 198
Co všechno nevíme o škole (A. Macurová) 200
Patnáct rad začínajícím kantorům (H. Vaverková) 202
Co znamená, že žák prospívá v hodinách mateřštiny? (O. Hausenblas) 204
Výměna názorů: Co s pády na národní škole? (P. Novák) 206
Škola kdysi: Bůh co welj 209
Jindy a nyní (z pamětí školních pomocníků) 210
Jak překládat z češtiny název filozofické fakulty (Z. Jettmarová) 212

Tisk minus: Svůj k svému... (pm) 214
Z místopisu malostranského (dl) 216

Jak je důležité míti Pilipa (J. Žáček) 217
O čem uvažují jazykovědci
K čemu kodifikační grémium (J. Bartošek) 218
Strach a bání (J. Šimandl) 221
Základní systémy strojového překladu (V. Smetáček) 221

Muži, ženy, počítače... a propast, která je dělí (A. Macurová — K. Kučera) 223
Jazyk politiků: Jak nám mluví premiér (J. Šimandl) 225

Taky jste vůl? aneb o jazyce a lidech s Jiřím Voskovcem J. Lustig) 229
I z češtiny do češtiny se dá překládat (K. Kučera) 231

Kurs pozitivní komunikace 4: Co dokáže pozitivní reakce (I. Nebeská — J. Šlédrová) 232
Reklama — jak vybízet bez vyslovení výzvy (ndl) 235
Komunikace podle Satirové (am) 237
Recenze: Cizinci se chtějí učit česky (M. Hádková) 238
Ze života redakce (oprava, ohlasy, „Alexander-Platz") 241

Půjdem spolu do Betléma (M. Horčičková) 245
Zimní etuda: Padání (R. Blatná) 248

Program Kruhu přátel českého jazyka 249
O autorech tohoto ročníku 250
V letošním roce jubilovali 251